

**TÜRKİYE TÜRKÇESİNDE KÖK BİÇİMBİRİMİ KULLANILMAYAN BAZI TÜREMİŞ
SÖZCÜKLER**

Some Derivative Words Unused Root Morphemes In Turkey Turkish

MEHMET CİHAT ÜSTÜN

Doç. Dr., Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü
Assoc. Prof. Dr., Erzincan Binali Yıldırım University, Faculty of Arts and Sciences, Department of Turkish
Language and Literature
mehmetcihatustun@gmail.com
Orcid: 0000-0002-7738-0801

Atf/©: Üstün, Mehmet Cihat (2023). Türkiye Türkçesinde Kök Biçimbirimi Kullanılmayan Bazı Türemiş Sözcükler, *Erzincan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Yıl 16, Sayı 1, ss. 1-36

Citation/©: Üstün, Mehmet Cihat (2023). Some Derivative Words Unused Root Morphemes In Turkey Turkish, *Erzincan University Journal of Social Sciences Institute*, Year 16, Issue 1, pp. 1-36

Makale Bilgisi / Article Information:

Makale Türü-Article Types : Araştırma/Research
Geliş Tarihi-Received Date : 29.11.2022
Kabul Tarihi-Accepted Date : 16.01.2023
Sayfa Numarası-Page Numbers: 1-36
Doi : 10.46790/erzisosbil.1211675

Yazar(lar), herhangi bir çıkar çatışması beyan etmemiştir.

Turnitin/Ithenticate/Intihal ile İntihal Kontrolünden Geçmiştir

Screened for Plagiarism by Turnitin/Ithenticate/Intihal

Licensed by CC-BY-NC ile lisanslıdır

TÜRKİYE TÜRKÇESİNDE KÖK BİÇİMBİRİMİ KULLANILMAYAN BAZI TÜREMİŞ SÖZCÜKLER

Some Derivative Words Unused Root Morphemes In Turkey Turkish

Mehmet Cihat ÜSTÜN

Öz:

Dil ile düşünce arasında sıkı bir ilişki vardır. İnsan ana dilindeki kavramlar aracılığıyla düşünür. Düşünceler de dil ile ifade edilir. Düşüncenin gelişmesi dili; dilin gelişmesi düşünceyi etkilemektedir. Dil, bir milletin düşünce sistemi hakkında çağrışımsal bilgiler içerir. Bir milletin tarihi, coğrafyası, dinî değer ölçüleri, halk kültürü, müziği, sanatı, edebiyatı, ilmi ve dünya görüşü o milletin sözlerine, sözcüklerine ve deyimlerine yansımaktadır. Bir millete ait söz ve sözcükler, o milletin söz varlığını oluşturur. Söz varlığı üzerine yapılan araştırmalar bir dilin zenginliği ya da yetersizliğini ortaya koymak açısından önemlidir. Sözlük ve sözlükçülük çalışmaları bir dilin söz varlığı hakkında istatistiki bilgiler verebilir. Günümüzde, Türk Dil Kurumunun Türkiye Türkçesi için verdiği söz varlığı istatistiği Türk dilinin tarihî dönemlerinde kullanılmış ve artık kullanımdan düşmüş ya da kök biçimbirimleri unutulmuş kelimeleri kapsamamaktadır.

Bazı kök biçimbirimlerin zaman içinde kullanımdan düşeceğini göstermek için bu çalışmada bağ, kucak, geniş, damla- ve sapta- kelimelerinin türemiş kelimeler olduklarını ve Türkiye Türkçesinde bu kelimelerin kök biçimbirimlerinin kullanılmadığını ileri sürdük. Bağ, kucak, geniş, damla- ve sapta- kelimelerinin sırasıyla ba- fiilinden, kuç-/koç- fiilinden, gen/keç kelimesinden, tam-/dam- fiilinden ve Arapça sebt kökünden türediğini iddia ettik. Bu iddiamızı da Türk dilinin tarihî ve modern lehçelerinde geçen örneklerle ispatlamaya çalıştık.

Anahtar Kelimeler: Kök biçimbirim, bağ, kucak, geniş, damla-, sapta-

Abstract:

There is a close relationship between language and thought. People think through concepts in their native language. Thoughts are also expressed through language. The development of thought affects language; the development of language affects thought. Language contains associative information about the thought system of a nation. A nation's history, geography, religious values, folk culture, music, art, literature, science and philosophy of life affects the words and idioms of that nation. Speech and words belonging to a nation creates the vocabulary of that nation. Studies that are done on vocabulary is important in terms of revealing the richness or deficiency of a language. Dictionary and lexicography studies can give statistical information about the vocabulary of a language. At the present time, vocabulary statistics which Turkish Language Society gives for Turkey Turkish does not include words that have been used in the historical periods of the Turkish language and are no longer used or whose root morphemes have been forgotten.

In this study, we claimed that bağ, kucak, geniş, damla- and sapta- are derivative words and the root morphemes of these words are not used in Turkey Turkish to show that some root morphemes have become obsolete over time. We claimed that bağ, kucak, geniş, damla- and sapta- words derived from ba- verb, kuç-/koç- verb, gen/keç word, tam-/dam- verb and Arabic sebt root respectively. We tried to prove our claim with examples from the historical and modern dialects of the Turkish language.

Keywords: Root morphemes, bağ, kucak, geniş, damla-, sapta-

1. GİRİŞ

İnsanı diğer canlılardan ayıran temel nitelik aklını kullanabilme yeteneğidir. Çevremizi kuşatan olaylar zinciri insanı aklını kullanmaya sevk eder ve böylelikle insan akıl aracılığıyla düşünmeye ve düşündüklerini analiz etmeye başlar. Akıl ve düşünce uyumu çerçevesinde insanoğlu karşılaştığı birçok problemin çözümünü bulmak için çaba sarf eder. İnsan düşünebildikçe, iç dünyasında şekillenen fikir ve hissiyatını dışa yansıtılabildikçe ve bu şekilde bilgi ürettikçe kendi varlığını tabiata kabul ettirebilir; kendisini güncelleyebilir. Böylece kendini yenilemeyi başarabilen insan çevresindeki değişimi kendi merkezinden başlatmış olur. Akıl ve düşünce mekanizmasını birbiriyle uyumlu bir şekilde hareket ettirebilen insanoğlu bilgi üretip bilgiye hâkim olmaya başladıkça önceleri hayali bile imkânsız olarak görülen birçok gelişmenin bugün uygulayıcısı konumuna erişmiştir. Bu noktada akıl ve düşüncenin uyumlu birlikteliğini soyut kimliğinden alıp bu iki unsuru işitilebilir, hissedilebilir bir şekilde dış dünyaya taşıyacak bir sisteme ihtiyaç duyulmaktadır. Akıl temelinde teşekkül eden düşünceye arzu edilen bu kimliği kazandırabilecek en kabul edilebilir yol dildir. Akletme ve düşünme nitelikleri ile diğer canlılardan ayrılan insan için en belirleyici özelliklerden birisi de hiç şüphesiz dili kullanabilme becerisidir.

Dil, Türkçe sözlüklerde “*insanların düşündüklerini ve duyduklarını bildirmek için kelimelerle veya işaretlerle yaptıkları anlaşma, lisan, zeban*” (TDK, 2010: 664); “*insanların fikir ve duygularını anlatmak için konuştukları, yazdıkları ses ve işaretler sistemi, lûgat, lisan, zeban*” (MEB, 1995: 655) şeklinde tanımlanmaktadır. Dilin tanımı dilbilim ile iştigal eden birçok araştırmacı tarafından yapılmış ve her bir araştırmacı kendi bakış açısı çerçevesinde dili sahip olduğu özelliklere göre tarif ve tanımlamaya tabi tutmuştur. Yapılan tüm tanımlamalara bakıldığında temelde dilin insanlar arasında anlaşma ve aktarma yönü öne çıkarılmıştır. Zira, akleden ve düşünebilen insan, bilgi üretmeyi başarır ve ürettiği bilgiyi dış dünya ile ancak dil aracılığıyla paylaşır. İnsanoğlunun bu sosyal, felsefik ve bilimsel yanı bize göstermektedir ki dil insanoğlu için vazgeçilmez bir unsurdur. O vakit “*dil, insanların düşüncelerini birbirleriyle paylaşabilmek için kullandıkları ve kendilerini kâinattaki diğer canlılardan ayıran en önemli niteliklerin*” (Üstün, 2018: 7) başında gelmektedir. Dil, sadece insanı diğer canlılardan ayırmak için esas tutulan kriterlerden birisi olmakla kalmamış, aynı zamanda bir insanı diğer insandan üstün sayabilmenin yolu olarak da değerlendirilmiştir. Zira Yusuf Has Hacib Kutadgu Bilig’de bu durumu şu beyitle vurgulamaya çalışmıştır:

“*ukuş körki til ol bu til körki söz / kişi körki yüz ol bu bu yüz körki köz*”

“*aklın süsü dil, bu dilin süsü sözdür; kişinin süsü yüz, bu yüzün süsü gözdür.*” (Y. H. Hacib, 2008: 132-133)

Dil, iki insan arasında bir fikir ya da duygu paylaşımının asıl öznesi konumundadır. Dil, sözcüklerin belli bir söz dizimi esasına göre bir araya gelmiş hallerinin anlam bütünlüğü çerçevesinde teşekkül ettiği bir yapıdır ve düşünce aktarımı için önemli bir göreve sahiptir. İnsanın iç dünyasında şekillenmiş olan düşünce ve bilgi birikiminin dışa vurumunu gerçekleştiren yegâne unsurdur. Dili yalnızca düşünce ve bilgiyi aktarma aracı olarak görmemek gerekir. Dil aynı zamanda meramı, isteği, arzuyu ve beklentiyi muhataba aktarma aracıdır. Bu noktada dilin hem duygu hem de düşünce yani fikir ve hissiyat elçisi olma yönü ön plana çıkmış olur. Görüldüğü üzere yapılan tanımlar genellikle dilin duygu ve düşüncenin aktarımı yönü üzerine kurgulanmıştır. Bu noktada Zeynep Korkmaz’ın “*duygu, düşünce ve isteklerin ses, şekil ve anlam bakımından her toplumun değer yargılarına göre biçimlenmiş ortak kurallarının yardımı ile başkalarına aktarılmasını sağlayan gerek ses gerek hareketlerden örülü çok yönlü ve gelişmiş bir sistem ve insanlar için bir haberleşme vasıtasıdır.*” (Korkmaz, 2007: 67) şeklinde yapmış olduğu tanım, dili duygu ve düşünce aktarımıyla sınırlı bir tarifin içine hapsedilmekten kurtarıp dilin fonetik, morfolojik ve semantik açıdan bir takım ulusal niteliklere sahip olduğunu, sadece seslerden

örülü bir yapı değil aynı zamanda birtakım beden hareketlerinin de kapsayıcısı konumunda bulunduğunu ve haberleşme yönünü ön plana çıkarmaktadır. Bu tanımda geçen beden hareketleri ve haberleşme ifadesinden hareketle jestler, mimikler; bayrak, flama, borazan, düdük; mors, dans, pandomim, müzik ve trafik işaretleri sosyal hayat içerisinde kullanıldıkları yere göre anlaşma ve haberleşme aracı olarak kullanılabilirler. İlkel kavimlerde ateş, duman, davul ve tamtam seslerinin bir iletişim aracı olarak kullanıldığı tarihî vesikalarda mevcuttur. O vakit nesnelere anlamlar yüklemek suretiyle bu nesnelere iletişimin bir parçası konumuna getirebilir ve haberleşme aracı haline dönüştürebiliriz (Göker, 2001: 20). Bu durum bize göstermektedir ki dil tamamıyla ses topluluklarına ve nesnelere yüklenen anlamlar hususunda karşılıklı mutabakata erme sürecidir.

Fiziksel, ruh bilimsel, fizyolojik, zihinsel, toplumsal vb. pek çok durumla ortak yanları bulunan işaretler dizgesi (Eker, 2009: 3) aracılığıyla insanlar kendi düşüncelerini bir başkasına ulaştırmayı amaçlamaktadırlar. Bu noktada dil ve düşünce bütünlüğüne dikkat etmek gerekir. Düşünceler dil ile ifade edilir, dil düşüncenin dışı vurum kalıbıdır. Düşünce, iç âlemden dış âleme dil aracılığıyla taşınırken dilin varlığı da düşüncenin var oluşu ile mümkün hale gelmektedir.

İnsan düşünen bir varlıktır. İnsanda var olan bu düşünce gücü akıl temelli olup dil ile ifade edilebilme özelliğine sahiptir. Oluşum evresini akıl aracılığıyla tamamlayan düşüncenin ifade noktasında bütünlüğü dil ile arasında sıkı bir ilişki vardır. İnsanoğlu; öznesi olduğu hayatı, çevresini sarıp kuşatan uçsuz bucaksız çevreyi, hayat algısını ve birtakım kavramları kendine göre kodlamalar yaparak anlamaya ve anlamlandırmaya çalışır. Bu kodlama işi varlık ve nesnelere dilsel bir karşılık vermekle gerçekleşir. Girişilen bu çaba aslında düşünceyi somut hale getirebilmek için yapılan isimlendirmelerden başka bir şey değildir. Zihnimize dil sayesinde gerçekleşen adlandırmalar aracılığıyla düşünceler ve nesnelere netlik kazanır. Düşünce dünyamızda netlik kazananlar da yine dil aracılığıyla ifade edilir (Kayacan, 2009: 20-21). Görüldüğü üzere hayal etmeyi, düşünmeyi, hissetmeyi ve duymayı başarabilen insanoğlu bunların sonuçlarını davranış veya söz olarak dış dünyaya aktarmaya gayret eder. Bu aktarım işini gerçekleştirirken onun en büyük yardımcısı hiç kuşkusuz dildir (Gülensoy, 1995: 3).

Düşünmek eylemini gerçekleştirebilmek için kâinatta somut ya da soyut olarak varlık bulan nesne ve olguların dildeki karşılıkları olan göstergelere ve bunların kendi içinde düzenlenmiş bir şekilde kullanılmasına ihtiyaç vardır. İnsan ana dilinde var olan kavramlar aracılığıyla düşünür. Kavramları zihin sözlüğümüzde bulunan sözcüklerle adlandırma yoluna gideriz. Böylelikle insanlar kaynağını zihin sözlüklerinden alan kavramlar aracılığıyla düşünür ve düşündüklerimizi sahip olduğumuz dilin imkânlarıyla dışı yansıtmış oluruz. İnsanların düşünce dünyası onların görüşlerinden anlaşılabilir sadece tahmin edilebilir. İnsan düşüncesi, ancak dilsel bir faaliyetin hayata geçmesi ile mümkün hale gelir.

Düşüncenin gelişmiş olması dili; dilin gelişmiş olması düşünceyi tetiklemektedir. Dili gelişmemiş olan toplumların düşünce dünyalarının kısır olduğu kanaati bizlerde hasıl olur. Zira düşüncenin dışı vurumu dil ile mümkün olduğu için kısır kalmış, gelişme gösterememiş bir dil düşünce zenginliği ile beslenememiş değerlendirmesini ortaya koyar. İnsanoğlu elbette ki farkına varamadığı, bilmediği ya da öğrenemediği hiçbir nesne ya da olgunun dilsel karşılığını üretme yoluna gidemez. Sözcüklere yüklenen anlamlar kadar düşünür, düşünebildikleri kadar hayatı algılayabilirler.

Dil, bir milletin düşünce sistemi hakkında çağrışımsal bilgiler içerir. İnsan düşüncesinin dile yansıma durumu dikkate alındığında bir dil, onu kullanan milletlerin nasıl düşündüğünü, ilgi ve merakının ne yönde olduğunu, zihninin nasıl çalıştığını, milli düşünce biçimini ortaya koymaktadır. Ulusların gelişmişliği, hayat görüşleri, düşünce tarzları, zekâ keskinliği, ruh derinliği ve duygu inceliği o ulusların dillerinde saklıdır (Oğuzkan, 2001: 12). Tüm ulusların dillerine bakıldığında başlangıcından günümüze kadar sahip oldukları söz varlığı, ulusların düşüncesinin gelişmesine bağlı olmak suretiyle bir artış

göstermiştir. Bir ulusun söz varlığı incelenerek sosyal, siyasal, ekonomik, kültürel, sanatsal ve edebî açıdan birçok bilgiye ulaşılabilir.. Bu noktada Doğan Aksan'ın *“bir ulusun yaşayış biçimi, inançları, gelenekleri, dünya görüşü, çeşitli nitelikleri ve hatta tarih boyunca bu toplumda meydana gelen çeşitli olaylar hakkında hiçbir bilgimiz olmasa, yalnızca dilbilim incelemeleriyle bu dilin söz varlığının, söz hazinesinin derinliğine inerek bütün bu konularda çok değerli bilgiler ve güvenilir ipuçları edinebiliriz.”* (Aksan, 2009: 65) ifadesi bir ulus için dildeki söz varlığının ne derece önemli olduğunu ortaya koymaktadır.

Dil, her ne kadar tek bir insana aitmiş gibi görünse de toplumun ortak malı olması sebebiyle sosyal bir varlık konumundadır. Genel çerçeveden bakıldığında sosyolojik bir bütünlük arz eder. Bu nedenle bir toplumu oluşturan fertlerin ortak kanaatleri çerçevesinde belli bir gelişim ve değişim içerisine girer. Her toplumun yaradılışı, düşünce yapısı, hayatı algılama ve çevresinde olup bitenleri anlamlandırması farklılık gösterdiği için diller toplumdaki topluma değişebilmektedir. Bu değişim dilin gelişmişliğini işaret eden kelimelere de yansımaktadır. Bir milletin tarihi, coğrafyası, dinî değer ölçüleri, halk kültürü, müziği, sanatı, edebiyatı, ilmi, dünya görüşü ve millet olmasını sağlayan her türlü ortak değerleri yüzyıllar boyunca varlığını sürdürüp o milletin sözlerinde, sözcüklerinde ve deyimlerinde sembolleşerek dil hazinesine aktarılmıştır (Korkmaz, 2005: 740-741). Bir milletin dil hazinesini oluşturan sözcükler, sadece o milletin ses özelliklerini bünyesinde barındırmaz aynı zamanda bir milletin kültürünün, dünya görüşünün, hayat ve hayatı algılama biçiminin hamisi ve taşıyıcısı konumundadırlar. Bir milletin düşünce ve bilgi dünyasının kodlarını bünyesinde taşıyan ve yüzyılların birikimi olan kelimelerin bütünü tarih boyunca söz dağarcığı, söz hazinesi, kelime hazinesi gibi ifadelerle karşılanmıştır. Aynı kavram için Doğan Aksan söz varlığı şeklinde bir karşılık kullanmıştır (Ünal, 2010: 105) ki bu kullanım dil literatüründe araştırmacılar tarafından kabul ve karşılık görmüştür.

Söz varlığı, Türkçe sözlükte *“Bir dildeki sözlerin bütünü, söz hazinesi, söz dağarcığı, sözcük hazinesi, kelime hazinesi, kelime kadrosu, vokabüler”* (TDK, 2010: 2158); gramer terimleri sözlüğünde *“bir dilin bütün kelimeleri, bir kişinin veya bir topluluğun söz dağarcığında yer alan kelimeler toplumu”* (Korkmaz, 2007: 144) şeklinde tanımlanmaktadır. Bu tanımlamalar referansında genel çerçeveden bakılırsa söz varlığı bir dilde bulunan kelimelerin oluşturduğu bütün olarak değerlendirilebilir. Bu yaklaşımdan da öte bir dilin söz varlığı denildiğinde sadece o dilin kelimelerini değil; aynı zamanda deyimlerini, kalıplaşmış ifadelerini, atasözlerini, terimlerini ve çeşitli anlam olaylarından teşekkül etmiş söz ve ifade kalıplarının bütününe anlamamız gerekir (Ünal, 2010: 103).

Söz varlığı, bir millet için sadece kelime ve kelime gruplarının istatistiği anlamına gelmemelidir. Söz varlığını salt olarak sayısal çokluk ve sayısal üstünlük ya da yetersizlik olarak da değerlendirmemek gerekir. Bir milletin sahip olduğu söz varlığı incelendiğinde o milletin hayat tarzı, temayülleri, uğraş alanları, ilgi ve merakı hakkında çok değerli ipuçları elde edebiliriz. İlimde, sanatta, kültürel alanda ve edebiyattaki gelişmişlik düzeyini söz varlığını oluşturan kelimelerin referansında keşfetmek mümkündür. Yine bir milletin dinî inanış sistemi, dinî terminolojisine yansiyacak ve oradan da söz varlığına aktarılacaktır. Böylece söz varlığı incelemeleri yine belli bir millet ya da toplumun dinî inanışları hakkında önemli bilgilere ulaşmamızı sağlayacaktır. Milletler arası ilişkiler çerçevesinde bir ulusun diğer uluslarla ne derece bağlantı kurduğu hangi konular üzerinde belli ortaklıklara sahip olduğu söz varlığı incelemeleriyle ortaya konabilir.

Kendilerine özgü dilleriyle konuşan toplumlar, çevrelerinde cereyan eden olayları kendilerince algılamakta ve bu cereyan eden hadiseleri kendi dillerince sözcüklere yansıtıp anlatmaktadırlar. Bunu yaparken de her ulusun dünyayı kendi dilinin penceresinden gördüğünü (Ünal, 2010: 103) ve kendi dilinin söz varlığını bu gayretler sonucunda oluşturduğunu söyleyebiliriz. Farklı dillere dahi gitmeden Türkçenin kendi içinde söz varlığı açısından yaşanan gelişmeyi örneklendirmemiz mümkündür: Köktürkçeden sonra Türk dili Uygur döneminde bozkırdan kentlere inmiş kitabe dili olmaktan çıkıp

yerleşik kültür dilleriyle yarışacak düzeye gelmiştir. Uygurlar döneminde girişilen yoğun tercüme faaliyetleri ile Hintçe, Çince, Soğdca ve Tibetçeden bazı eserler Türkçeye çevirilmiştir. Bu çeviri faaliyetleri neticesinde Türkçede mevcut kök ve eklerle yeni kelime ve terim türetme yoluna gidilmiş, Türk dilinin morfolojik yapısı işlerlik kazanmıştır. Bu çalışmalar esnasında Türk dili yerleşik dillerin anlam dünyasını karşılama çabasına girmiş ve böylece bozkırda durgun olan Köktürkçe yerini canlı, hareketli, üretken, büyüyen ve gelişen yapıdaki Eski Uygurcaya bırakmıştır (Akar, 2005: 102). Uygurlar döneminde yapılan dini metin tercümelemleri, tıp ve hukuk alanında ortaya konan metinler dönemin söz varlığının gelişimine katkı sağlamıştır. Aynı dilin farklı dönemlerinde bile olsa yapılan bu kıyaslama Uygur Türkçesinin söz varlığı niteliği ve niceliğinin Köktürkçeden gelişmiş olduğunu ortaya koymaktadır. Bu durum bize gösteriyor ki ulusların dillerine ait söz varlığının toplumun hayat tarzıyla, dini inanışıyla, komşu ya da uzak milletlerle ne derece ilişki içinde olduğuyula, maddi ve manevi kültür öğelerinin nelerden ibaret olduğuyula doğrudan ilişkisi vardır.

Söz varlığı üzerine yapılan araştırma ve incelemeler bir dilin sahip olduğu zenginlik ya da yetersizliği ortaya koymak açısından önemlidir. Sözlük ve sözlükcülük çalışmaları bu konuda referans alınabilir. Zira bir dilin söz varlığı o dilin sözlükleri tarafından ihtiva edilir. Bu anlayışın bir yansıması olmalı ki 11. yüzyılda Türk dilinin sahip olduğu nitelik ve niceliği ortaya koymak için Kâşgarlı Mahmud Dîvânü Lügâti't-Türk'ün teşekkülüne azmetmiştir. Sözlüklerden hareketle söz varlığı hakkında hükme gitme açısından Türkiye Türkçesine bakacak olursak Türk Dil Kurumu, Türkçe Sözlük'ün 11. baskısında söz, terim, deyim, ek ve anlamdan oluşan 122.423 söz varlığı, madde başı ve madde içi toplam 92.292 söz bulunmaktadır (TDK, 2022). Bu sayı, Türkçenin tarihî geçmişi, yayıldığı ve yaşadığı coğrafya dikkate alındığında Türk dilinin söz varlığını ifade etmekten oldukça uzaktır. Çünkü bu istatistikî veriler Türkiye Türkçesi ağızlarında kullanılan veya Türk dilinin tarihî dönemlerinde kullanılmış ve dönemlerindeki eserlere yansımış, günümüzde artık kullanımdan düşmüş (Yaman, 2016: 87) ya da kök biçimbirimleri unutulmuş kelimeleri kapsamamaktadır.

Bu noktada “bir dilde kök biçimbirim unutulabilir mi?” sorusuna yanıt aramamız gerekmektedir. Kimi araştırmacılar, sözcüklerdeki kısalmanın onların kaybedilmesine neden olan etkenlerden birisi olduğunu ifade ederler. Örneğin Brunot ve Bruneau bu görüşü dile getirdikten sonra tek bir ünlüye incek kadar küçülen bir sözcüğün kaybedilmeye aday olduğunu ileri sürmüşlerdir. Bu durum Türk dilinde de aynıdır. Eski Türkçede kullanılan ‘yapabilmek’ anlamına gelen “u-” eylemi; ayrıca ‘uyku’ anlamına gelen “u” sözcüğü buna örnek gösterilebilir. Yine ‘akıl’ anlamına gelen “us”, ‘zekâ, akıl’ anlamına gelen “ög” sözcüklerinin, birleştirmek anlamına gelen “ba-” ve ‘işemek’ anlamına gelen “sid-/siy-” fiillerinin unutulmasında da aynı etkinin payı vardır (Aksan, 2009: 24). Kök biçimbirimi unutilan bu sözcüklerin fiil ise isimleştirilmesi; isim ise fiilleştirilmesi yine Türk dilinin morfolojik esasları çerçevesinde gerçekleştirilmiştir.

Biz bu çalışmamızda Türkiye Türkçesi ağızlarında, tarihî ve çağdaş Türk yazı dillerinde mevcut olup Türkiye Türkçesinde kök biçimbirimi unutilan ya da kullanılmayan bazı sözcüklerin durumlarını tanımları eşliğinde incelemeye çalışacağız.

2. BAĞ (< BA-Ğ)

“Bağ” sözcüğü Türkçe sözlüklerde şu cümlelerle izah edilmiştir: “bir şeyi başka bir şeye veya birçok şeyi topluca birbirine tutturmak için kullanılan ip, sicim, şerit, tel, vb. düğümlenebilir nesne” (TDK, 2010: 224), “bir şeyi, bir başka şeye veya birçok şeyleri topluca birbirine tutturmak için kullanılan (ip, sicim, tel gibi) düğümlenebilir şey, bend” (MEB, 1995: 219), “bir şeyi başka bir şeye veya birçok şeyi birbirine bağlamaya yarayan ip, sicim, tel gibi şeyler, bent” (Ayverdi, 2016: 102), “bağlayacak şey, bend, kayd, rabt, râbita: diz bağı, ekin bağı, saç bağı” (Şemseddin Sâmî, 2009: 268), “Arabîsi kafîn fethi yâ-i tahtâniyenin sükûnu ahirde dâl-ı mühmele ile kayddır. Farîsîsi bâ-i muvahhidinin fethi nunun sükûnu ahirde dâl-ı mühmele ile benddir.” (Şeyhülislâm Mehmed Esad Efendi, 1999: 85), “bağ, düğüm,

bağlanacak ip ve benzeri; odun ve benzeri bağlamları” (Kâşgarlı Mahmud, 2013d: 59), “*bağ, bent, köstek*” (Caferoğlu, 1993: 20).

“Bağ” sözcüğü Türkiye Türkçesinde anlamlı en küçük birim olarak kabul edilmektedir. Bu durumu, güncel Türkçe sözlükte kendisinden daha küçük bir kök biçimbirimini tespit edememiş olmakla izah edebiliriz. Oysaki Türk dilinin tarihî lehçeleri, bu lehçelerle oluşturulmuş metinler ve bu lehçelerin söz varlığını içeren sözlükler incelendiğinde “bağ” kelimesinin anlamlı en küçük birim olmadığı ve kelimeyi “ba-” fiil köküne dayandırmak gerektiği (Gülensoy, 2011: 100) açıkça görülecektir.

“Ba-” fiili Eski Türkçe sözlüklerde “*bağlamak*” (Caferoğlu, 1993: 22); “*bağlamak, raptetmek*” (Bayat ve Aliyeva Çınar, 2020: 39); “*bağlamak, birleştirmek*” (Eraslan, 2012: 555) ifadeleriyle izah edilmektedir.

“Ba-” fiili, Talas Yazıtı III. taş 5. satırda “*t(a)şın [a] uşın [a] olıtı [a] b(a)d(ı)m.*”, “*taşını, atının kuyruğunu oturup bağladım.*” (Orkun, 1987: 327); Uybat Yazıtı III. taş c’de “*ot(u)z (e)r(i)g b(a)şl(a)yu tut(u)ğka b(a)dı (e)r(i)ñç.*”, “*Otuz adamın riyasetinde olarak rehine bağladı.*” (Orkun, 1987: 555); Köktürk harfleri ile yazılmış Uygur dönemi eserlerinden İrk Bitig’de “*kuzgunuğ ığaça bāmiş. ‘Katıgtı bā, edgüti bā!’ tir.*”, “*(Bir kuzgunu ağaca bağlamışlar. Sıkı bağla, iyi bağla, der.*” (Tekin, 2013: 20-28); Edgü Öglü Tigin Ayıg Öglü Tigin’de “*bir söğüt üze birär çıratıyu asañ ışıy bañ qamay ışıy başın birgärü bañ meniñ eligdä uruñ.*”, “*her birinin (her bir ağacın) üstüne birer ip bağlayın bütün iplerin ucunu bir noktada birleştirerek onu benim elime verin.*” (Hamilton, 1998: 50), Uigurica II ve Sitaatāp’ta “*adınlarınñ alku arvışların bayurⁱ men.*”, “*Başkalarının bütün büyülerine engel olurum*” (Şen, 2017: 73); Uigurica III’te “*bayuk sän*”, “*bağladın*” (Gabain, 2007: 81); “*sol kolınıñ üstintä bazun.*”, “*sol kolunun üstünden bağlasın.*” (Gabain, 2007: 98); Altun Yaruk’taⁱⁱ “*birisi uruk üze boyunımın badı.*” (Kaya, 1994: 63), “*birisi boynuma ip bağladı*”, “*yélviçi ernalıng yélvi küçi üze yalanguklar közin bamakdınⁱⁱⁱ ötgürü*” (Kaya, 1994: 226), “*Büyücünün büyü gücü ile insanların gözünü bağlamasından dolayı*” şeklinde geçmektedir.

Dîvânü Lügâti’t-Türk’te “*bağlamak; örgü yapmak*” (Kâşgarlı Mahmud, 2013d: 58) anlamında kullanılmakta ve “*ol atıg badı*”, “*o atı bağladı*”; *her hangi bir şey ipe bağlanırsa yine böyle denir, (bar-, bamak)*” (Kâşgarlı Mahmud, 2013c: 247); “*kası badım*” “*ağıl yaptım*” (Kâşgarlı Mahmud, 2013c: 224) örnek ve açıklamalarıyla geçmektedir.

Kutadgu Bilig’de “bağlamak” anlamında kök olarak 964. beyitte; çekimli fiil ya da zarf-fiil olarak 32 (otuz iki) yerde geçmektedir. Bunlardan bazıları şu şekildedir:

“*kızıl til kıılır kışga yaşlıg sini / esenlik tilese katıg ba anı*”

“*Kızıl senin ömrünü kısaltır; esenlik dilersen onu sıkı tut*” (Y. H. Hacib, 2008: 246-247)

“*ajunğa badı kör tükel kut kırı / çozi birle katlıp yorıdı böri*”

“*Bak, dünyaya tam bir mutluluk kuşağı bağladı; kurt ile kuzu bir arada yaşadı*” (Y. H. Hacib, 2008: 160-161)

“*kümüş kır bağıuçı munu men tiyü / ölüm tuttı erse üzöldi kırı*”

“*Gümüş kuşak bağlayarak ‘işte ben!’ diyenin kuşağı ölüm tutunca kopar*” (Y. H. Hacib, 2008: 324-325)

“*kalık tügdı kaşın tünertti yüzün / tutup badı barça kişiler közin*”

“*Gök kaşlarını çattı, yüzünü kararttı; bütün insanların gözünü tutup bağladı*” (Y. H. Hacib, 2008: 944-945)

Atabetü’l-Hakayık’ta yine “bağlamak” anlamında şu 2 (iki) yerde geçmektedir:

“*nelük malğa munça köngül bamakıng*”, “*Mala bu kadar gönül bağlamak neden*” (Yükneki, 2006: 55-89)

“*köngül bamakıng bil haça'lar başı*”, “*gönül bağlaman, bil ki, hataların başıdır*” (Yükneki, 2006: 57-90)

Görüldüğü üzere Eski Türkçe döneminde varlığına şahit olduğumuz “ba-” fiili, Türk dilinin farklı yazı dillerine ayrıldığı dönemi müteakiben Eski Türkçenin en yaygın yapım eklerinden olan (Şirin, 2019: 93) /-(I)g/ fiilden isim yapım ekini almak suretiyle *bağ* şeklinde türemiş bir isim haline gelmiştir. Bu kelime gerek Eski Türkçe döneminde gerekse bu dönemden sonraki Türk yazı dillerinde *bağ* şekliyle Türk dili söz varlığında yerini almıştır. *Bağ* kelimesinin kökü olan “ba-” fiilinin zaman içerisinde kullanım sıklığının düşmüş olması sebebiyle kelimenin bu şekli unutulmuş olmalı ki *bağ* kelimesinin /+la/ isimden fiil yapım ekiyle “bağla-” biçimiyle tekrar türemiş fiil haline getirilmesine ihtiyaç duyulmuştur. Bununla birlikte Dîvânü Lügâti't-Türk'te “ba-” fiili ile “bağla-” fiilinin anlamları aynı olmakla birlikte ayrı madde başları olarak ele alındığı da tespit edilmiştir (Kâşgarlı Mahmud, 2013d: 58-60) . Birlikte kullanımlar ve sözlüklerdeki izahatlara bakıldığında “ba-” fiili ile “bağla-” fiili aslında aynı anlamı içermektedir.

Türk Dil Kurumu Güncel Türkçe Sözlük'te *bağ* kelimesinin anlamlı en küçük birim olarak yer aldığı ve *bağcık, bağıl, bağım, bağımlı, bağımsız, bağın, bağıntı, bağla-, bağlaç, bağlam, bağlama, bağlanak, bağlanış, bağlanma/mak, bağlantı, bağlaşık, bağı, bağlaşıma/mak, bağlilik, bağısız, bağısızlık vb.* kelimelerin “bağ” sözcüğü kök kabul edilerek türetildiği tespit edilmiştir.

3. KUCAK (< KUÇ-AK ~ KOÇ-AK)

“Kucak” sözcüğü Türkçe sözlüklerde “*açık kollarla göğüs arasındaki bölüm, ağız*” (TDK, 2010: 1515), “*açık kollarla göğüs arası, ağız*” (MEB, 1995: 1770), “*vücudun açılmış durumdaki kollarla göğüs arasında kalan kısmı*” (Ayverdi, 2016: 707), “*açık kollarla göğüs arası, hadan, ağız*” (Şemseddin Sâmî, 2009: 1090), “*Arabîsi hâ-i mühmelenin kesri cimin sükûnu ahirde râ-i mühmele ile hırcdır; Farîsîsi bâ-i muvahhidenin fethi ahirde râ-i mühmele ile berdir.*” (Şeyhülislâm Mehmed Esad Efendi, 1999: 451), “*kucak, kuçam*” (Kâşgarlı Mahmud, 2013d: 372-373) şeklinde izah edilmiştir.

“Kucak” sözcüğü Türkiye Türkçesinde anlamlı en küçük birim yani kök biçim birim olarak kabul edilmektedir. Güncel Türkçe sözlükte kendisinden daha küçük bir kök biçim birimini tespit edememiş olmamız bu durumu daha net bir biçimde ortaya koymaktadır. Oysaki Türk dilinin yazı tarihi ve yazılı eserleri incelendiğinde “kucak” kelimesinin anlamlı en küçük birim olmadığı ve kelimeyi “kuç-” fiil köküne dayandırmak gerektiği (Gülensoy, 2011: 562) açıkça görülecektir.

“Kuç-” fiili eski Türkçe sözlüklerde “*kucaklamak*” (Caferoğlu, 1993: 122); “*kucaklamak, kavuşturmak, bağdaş kurmak*” (Bayat ve Aliyeva Çınar, 2020: 147); “*kucaklamak, çökmek*” (Eraslan, 2012: 585) ifadeleriyle izah edilmektedir. Yine bu sözlüklerde “kuç-” fiil kökünden “*kucanmak, kucaklanmak, koculmak*” anlamlarını içeren “*kuçul-*” (Caferoğlu, 1993: 122) dönüşlü ya da edilgen fiillerin oluşturulduğu tespit edilmiştir.

“Kuç-” fiili Uygur dönemi eserlerinden Edgü Ögü Tigin Ayıg Ögü Tigin'de *kuç-* fiilinin /-°ş-/ ile yapılmış işteş şekli olan ve *kucaklaşmak* anlamını içeren ‘kuçuş-’ (Hamilton, 1998: 188) şekliyle tespiti mümkündür: “*inisi birlä qaşıştı ekki qadaş esän tükäl qaşışıp öpişti quçuştı*”, “*iki kardeş sağ salim birbirlerine kavuşup öpüştüler, kucaklaştılar.*” (Hamilton, 1998: 36). Yine “kuç-” fiili Berlin Turfantext XIII'te “*adakin kuçup yalvarıp*”, “*ayağını kucaklayıp, ayağına kapanıp, yalvarıp*” (Şen, 2017: 64) şeklinde geçmektedir.

Dîvânü Lügâti't-Türk'te "kuç-" fiili madde başı olarak 'kucaklamak' anlamında "koç-" (Kâşgarlı Mahmud, 2013d: 337) şeklinde ve "ol meni koçdı", 'o beni kucakladı' (Kâşgarlı Mahmud, 2013b: 5) örneğine dayalı bir biçimde geçmektedir.

Kutadgu Bilig'de "kucaklamak" anlamında kök olarak 1451. beyitte; çekimli fiil ya da zarf-fiil olarak 9 (dokuz) yerde geçmektedir. Ayrıca yine Kutadgu Bilig'de "kuç-" fiilinin işteş yapısı olan "kuçuş-" şekli de 3292. beyitte geçmektedir. Bunlardan bazıları şu şekildedir:

"oğadı bu oğlın özinge yakın / tutup kuçtı közde ağıttı akın"

"Oğlunu yanına çağırdı; tutup kucakladı ve gözünden sel gibi yaş akıttı." (Y. H. Hacib, 2008: 276-277)

"sözün kesdi oğlın kuçup yığladı / ulındı yana ol ökünçler yidi"

"Sustu, oğlunu kucaklayıp ağladı; tekrar ah vah etti ve pişmanlıklar getirdi." (Y. H. Hacib, 2008: 330-331)

"kapuğ açtı çıktı kadaşın körüp / kuçuştı esenleşti yüz köz öpüp"

"Kapıyı açıp çıktı, hısmını gördü; öpüşerek kucaklaştı, selamlaştı." (Y. H. Hacib, 2008: 590-591)

"Kuç-" fiili Atabetü'l-Hakayık'ta "kucaklamak" anlamında ve tek yerde geçmektedir:

"yazar kol kuçar teg yana terk kaçar", "Kucaklayacak gibi kollarını açar, fakat hemen kaçar." (Yüknekî, 2006: 57-90)

"Kuç-" fiili Kıyasü'l-Enbiyâ'da "kucaklamak, sarılmak" anlamında çekimli fiil, isim-fiil ve zarf-fiil olarak 18 (on sekiz) yerde geçmektedir. Ayrıca Kıyasü'l-Enbiyâ'da "kuç-" fiilinden /-ak/ ekiyle isimleşen "kucak" kelimesinin /+la/ ekiyle tekrar fiil haline dönüştürüldüğü "kucakla-" fiilini 2 (iki) yerde tespit etmek de mümkündür. Bu durum bize Kıyasü'l-Enbiyâ'da "kuç-" ve "kucakla-" fiillerinin nöbetleşe kullanıldığını göstermektedir. Örnekleri şu şekildedir:

"Yūsuf ol 'aleمني alıp atlandı Mısır halkı nezzāreğa bir yıgaç yēr utru çıktılar, Yūsuf atasını at üstündin kuçdı." (Ata, 1997: 149), "Yusuf o sancağı alıp ata bindi Mısır halkı izlemek için bir ağaç üstüne çıktılar, Yusuf babasını at üstündeyken kucakladı."; "Resūl 'Ömerni kuçakladı ve elgin tutup bir ırğadı 'Ömer kuruğ yıgaç teg [er]di." (Ata, 1997: 280), "Peygamber, Ömer'i kucakladı ve elini tutup salladı, Ömer kuru ağaç gibiydi."

"Kuç-" fiili Nehcü'l-Ferâdis'te "kucaklamak" anlamında çekimli fiil ve zarf-fiil olarak 6 (altı) yerde geçmektedir. Ayrıca Nehcü'l-Ferâdis'te "kuç-" fiilinin işteş yapısı olan "kuçuş-" şekli de 2 (iki) yerde geçmektedir. Bunlardan bazıları şu şekildedir:

"ol mu 'minke ziyārat qılurlar taqı ol mu 'minni quçarlar." (Mahmud b. Ali, 2014: 185), "O iman sahibi kimseyi ziyaret ederler ve o iman sahibi kimseyi kucaklarlar."

"özini téwedın bıraqtı taqı anası ziyārātını quçup yığlayu başladı taqı aydı." (Mahmud b. Ali, 2014: 249), "Kendisini deveden aşağı bıraktı ve annesinin mezarını kucaklayıp ağlamaya başladı ve şöyle dedi"

"ékki qarındaşı biri birini quçuşup yığlaştılar." (Mahmud b. Ali, 2014: 116), "İki kardeş birbirleriyle kucaklaşıp ağlaştılar."

"Kuç-" fiili Mu'inü'l-Mürîd'de "kucaklamak" anlamını ihtiva edecek şekilde 2 (iki) yerde geçmektedir:

"eger öpse kuçsa yigit rüze-dār / ata çıksa şehvet oruçnu buzar / qarı öpse kuçsa ziyān kılmağay / şerī'at imin bolsa ma'zūr tutar", "Eğer oruçlu olan genç birisi karşı cinsi öpse, sevse meni (zevk suyu) gelse orucu bozulur. İhtiyar birisi öpse, sevse oruca bir zararı olmaz. Kendisi emin olursa din onu mazur tutar (kusurlu kabul etmez)." (İslam, 2014: 116-170).

“Kuç-” fiili Mukaddimetü'l-Edeb'de “kucaklamak” anlamında tek yerde geçmektedir:

“*kucdı anı kece içküsini içdi, ahşam şarābın içti adrıldılar*” (Yüce, 1993: 59), “Onu kucakladı; gece içkisini içti, akşam şarabını içti [ve] ayrıldılar.”

“Kuç-” fiili Codex Comaicus'ta “kucaklamak” anlamında çekimli fiil olarak 3 (üç) yerde geçmektedir. Bunlar şu şekildedir:

“*kuçar-mén*”, “*kucaklarım*”; “*kuçtum*”, “*kucaklarım*”; “*kuçkıl*”, “*kucakla*” (Argunşah ve Güner, 2015: 138).

“Kuç-” fiili İrşâdü'l-Mülûk ve's-Selâtin'de “kucaklamak” anlamında ve “koç-” şekliyle tek yerde geçmektedir:

“*Oş anıḡ kibi eger bir kişi hatunun tutsa şehvet birle yā hatunnu öpse yā koçsa anı ni erse çıkmasa andan āb-dast bozulmas.*” (Toparlı, 1992: 202), “Tam da buna benzer bir şekilde eğer bir kişi hatununa dokunsa şehvet ile ya öpse ya da kucaklasa [kendisinden] herhangi bir şey (zevk suyu vs.) çıkmaya abdesti bozulmaz.”

“Koç-” fiilinin işteş yapısı olan “kuçuş-” fiili İrşâdü'l-Mülûk ve's-Selâtin adlı eserde “kuçaklaş-” şeklinde tespit edilmiştir.

“*Taķı kerāhiyyet bolur kim ir kişi öpkey ir kişi ağzın yā andan bir nersesin, yā kuçaklaşḡay anıḡ birle.*” (Toparlı, 1992: 437), “Bir erkek başka bir erkeğin ağzını ya da herhangi bir yerini öpecek olsa ya da onunla kucaklaşacak olsa bu şeriatın kesin olarak yasaklamadığı ama harama yakın bir çekinme halini ortaya çıkarır.”

Bu durum bize “kuç-” fiilinin /-ak/ ekiyle isimleştirildiğini, isimleşen yapının /+la/ ekiyle tekrar fiil haline dönüştürüldüğünü ve “kucakla-” fiilinin /-oş/ ekiyle işteş hale getirildiğini göstermektedir. Burada üzerinde durulması gereken şudur ki, “koç-/kuç-” fiili direk olarak “kuçuş-” şeklinde işteş fiile dönüştürülmek yerine “kuçaklaş-” şeklinde işteş yapıya kavuşturulmuştur. Bu veriden hareketle o dönemde “kuç-” fiili ile “kuçakla-” fiilinin nöbetleşe bir kullanım sergilediğini söylemek mümkündür.

15. yüzyılın ilk yarısında Çağatay edebî dilinin teşekkül etmesinde önemli isimlerden biri olan, “Heratlı Lutfî” olarak da bilinen ve Nevâî'nin “bu kavmin üstadı ve söz melikidir” sözüyle övgüsüne mazhar olan Mevlânâ Lutfî'nin (Akar, 2005: 190) Gül ü Nevruz adlı mesnevisinde “kuç-” fiili “kucaklamak, sarılmak, bağrına basmak” anlamında 9 (dokuz) yerde; ç > ş değişimine uğramak suretiyle “kuş-” şeklinde “kucaklamak, kollarıyla sarılmak, bağrına basmak” anlamında da 2 (iki) yerde geçmektedir. Örnekleri şu şekildedir:

“*elin öpti ayaḡın kuçtı der-hāl / du 'ādın soñra sordı şerh ü ahvāl*”, “*Derhal, elini öpüp ayaḡına sarıldı, dua ettikten sonra durumunu sordu.*” (Efendioğlu, 2021: 258); “*öpüp bülbül yüzün boyını kuçtı / anıñ tek boldı kim gülge kavuştı*”, “*Bülbül'ün yüzünü öpüp boynuna sarıldı, sanki Gül'e kavuşmuş oldu.*” (Efendioğlu, 2021 : 260).

“Kuç-” fiili Mevlânâ Lutfî Divanı'nda “kucaklamak” anlamında ve çekimli fiil olarak 9 (dokuz) yerde geçmektedir. Bunlardan bazıları şu şekildedir:

“*gülḡn kabā ni teg kuçar ol inçke bilini / efsün okur mu yāhūd anıḡ özge ālı bar*” (Karaağaç, 1997: 51), “Gül renkli kaftan onun o ince belini nasıl kucaklar (sarar), sihir mi yapar ya da onun başka bir hilesi mi var”; “*lutfi yüz altını bile vaşl isteme fakır / kim akça yüzni ir kişi kuçmas ki zer kuçar.*” (Karaağaç, 1997: 86), “Lutfi yüz altın ile kavuşmayı isteme ey fakir; ki kişi paranın yüzünü kucaklamaz, altın kucaklar.”

Zebân-ı Türkî'de “kuç-” fiilinin “kucaklamak, kenar itmek (kucaklamak), ihata ve iştilal (sarılma ve içine alma)” anlamlarında (Kara, 2011: 362) 16 (on altı) yerde geçtiği tespit edilmiştir.

Çağatay Türkçesi Sözlüğü “kuç-” fiilini “kucaklamak sarılmak” anlamında vermekte ve karşılığının “koç-” biçiminde olduğunu beyan ederek bu fiilin *Şeyh Süleyman Lugatı, Bedâyi’u'l-Vasat, Gülistan Tercümesi, Nevâdirü'n-Nihâye, Lütfi Divanı, Çağatayca Fıkıh Kitabı, Târîh-i Enbiyâ ve Hukemâ, Cemîlî Divânı, Sedd-i İskenderî, Fevâidü'l-Kiber, Leylî vü Mecnûn ve Gül ü Nevruz* (Ünlü, 2013: 663) adlı eserlerde geçtiğini işaret etmektedir.

13. yüzyılda Akşehir ve Sivrihisar'da yaşayan sufi şairlerden birisi olan Şeyyad Hamza'nın Yûsuf u Zelihâ Mesnevisinde “kuç-” fiili 9 (dokuz) yerde geçmektedir. Örnekleri şu şekildedir:

“bir zamân ağlar ol kabri kuçar / gönlündeki sırrını söyler açar.”, “Bir zaman annesinin kabrine sarılır (kucaklar) ve ağlar; gönlündeki sırrlarını annesine açar.” (Demirci ve Korkmaz, 2008: 113); “turı geldi ol dem kuçtı anı / n'eylesün 'âşık-durur göynür câni”, “Ayağı kalkarak o anda onu kucakladı; ne yapsın âşiktir, (âşık olduğu için) canı yanar” (Demirci ve Korkmaz, 2008: 153).

“Kuç-” fiili Yunus Emre Divanında 3 (üç) yerde geçmektedir. Örnekleri şu şekildedir:

“Helâl ola sana Uçmak / Uçmak'da Hûriler kuçmak / Kevser şarâbını içmek / Tanla seher vaktinde tur” (Tatcı, 2008: 78), “Cennet [girmek], Cennet'te Hûriler kucaklamak, Kevser şarabını içmek sana helal olsun tan ağardığında seher vaktinde ayağa kalk.”; “Görmez misin toprağı hâsları kuçmuş yatur / Bizi dahı anun tek ala koynuna birgün” (Tatcı, 2008: 194), “Toğrağı görmüyor musun, seçkinleri kucaklamış yatıyor; Bizi de onun gibi bir gün koynuna alır.”

Kitab-ı Gunya'da “kuç-” fiili “kucaklamak” anlamında 8 (sekiz) yerde çekimli fiil; 1 (bir) yerde de isim-fiil olarak geçmektedir:

“ve er adam 'avratın öpse ya kuçsa dahı iğrenüp suyu gelse abdesti şınur ve suyu gelmese şınmaz.” (Akkuş, 1995: 283), “ve erkek adam karısını öperse ya da kucaklarsa [bu durumda] şehvetlenip suyu gelse abdesti bozulur, suyu gelmese [abdesti] bozulmaz.”; “Eger gendiüyü yıgabilmese öpmek kuçmak mekrûh olur.” (Akkuş, 1995: 313), “Eğer kendisini alıkoyamazsa (kendine hakim olamazsa) öpmek kucaklamak şeriatça hoş karşılanmaz.”

Anadolu sahasında 14. yüzyıl divan şairlerinden olan Gülşehrî'nin Ferîdüddin Attâr'dan çevrisini yaptığı *Mantuku't-Tayr* adlı eserde “kuç-” fiilinin şu örneklerde geçtiği görülmektedir:

“İrte olsun kim göresin iy hoca / Kim karañuda kimi kuçduñ gice” (Yavuz, tarihsiz: 125), “İy Hoca, yarın olsun ki karanlıkta (o) gece kimi kucakladığını göresin.”; “Vardum anı kuçmaga nûrı benüm / Kanadımı yakdı karardı tenüm” (Yavuz, tarihsiz: 260), “Onu kucaklamak için vardım, nuru (ışığı) kanadımı yaktı, tenim karardı.”

15. yüzyıl Türk edebiyatının önemli kaynaklarından birisi olan Mecmû'atü'n-Nezâ'ir'de “kuç-” fiili, 3 (üç) yerde geçmektedir. Örnekleri şu şekildedir:

“Bélünji kuçmak kemer-veş nice ola dedüm dedü / Kimse uyanukla görilen düşü ta 'bîr eylemez”, (Canpolat, 1995: 225), “Kemer gibi belini sarmak nasıl [mümkün] olur dedim; kimse uyanık halde görülen rüyayı yorumlamaz, dedi.”

Akşemseddin-zâde Hamdullah Hamdî'nin Yûsuf u Zelihâ mesnevisinde gerek isim-fiil gerek zarf-fiil gerekse çekimli fiil olmak üzere 14 (on dört) yerde geçmektedir. Örnekleri şu şekildedir:

“gâh öper hîç-iken dehânın anuñ / geh kuçar bî-nişân miyânın anuñ” (Üstün, 2014: 409), “Bazen görünmeyecek derecede küçük olan ağzını öper, bazen de işareti izi olmayan (incecik) belini kucaklar,

sarar.”; “*ol mezârî kuçup kılup zârî / dâdi yüz derd-ile bu güftârî*” (Üstün, 2014: 365), “o mezarı kucaklayarak ağlayıp yüz dert ile bu sözleri söyledi.”

15. yüzyılın ikinci yarısında yazıya geçirildiği kabul edilen Dede Korkut Hikayelerinde “kuç-” fiili 2 (iki) yerde tespit edilmiştir. Örnekleri şu şekildedir:

“*Anasının evine geldi. Anası karşı geldi, oğlancuğunu kuçdı.*” (Kaçalın, 2017: 161), “Annesinin evine geldi. Annesi [kendisini] karşıladı ve oğlunu kucakladı.”; “*Ağ şakallu babası karşı geldi, oğlanın boynunu kuçdı.*” (Kaçalın, 2017: 176), “Ak sakallı babası [onu] karşıladı, oğlunun boynuna sarıldı.”

16. yüzyılın en önemli iki isminden birisi olan Fuzûlî’nin Türkçe Divanında “kuç-” fiilini şu örnekte tespit etmek mümkündür:

“*N’ola ger kuçsa miyânîñ kemer-i zer güstâh / Getürüp ortaya çoğları kılur zer güstâh*”, “*Altın kemer haddini aşır senin belini kucaklasa buna şaşılmaz; zira altın birçok kişiyi ortaya çıkarıp küstah yapar.*” (Üstün, 2020: 316).

Türkçe Divanında “kuç-” fiilini kullanan Fuzûlî, Leylâ vü Mecnûn Mesnevisinde aynı fiilin anlamını karşılayabilmek için “kucakla-” fiilini tercih etmiştir. Bu tercih şu örnekte tespit edilmiştir:

“*Çün gördi mezâr-ı gül-izârın / Düştü vü kucakladı mezârın*”, “*Gül yanaklı sevgilisinin mezarını görür görmez, üzerine kapanarak mezarını kucakladı.*” (Doğan, 2007: 524).

“Kuç-” fiili Kâmûs-ı Türkî’de “قوچمق” “koç-” şeklinde geçmekte ve “*sarmak, sarılmak, der-ber etmek, bağıra basmak*” (Şemseddin Sâmî, 2009: 1090) ifadeleriyle açıklanmaktadır. Tarama ve Derleme Sözlüklerinde de “kuç-” fiilini tespit etmek mümkündür. Tarama Sözlüğünde “*koçmak, [kocmak, koşmak]*” şeklinde ve “*kucaklamak, sarılmak, bağına basmak*” (TDK, 2009: 2593) anlamıyla geçmektedir. Derleme Sözlüğünde “*koçmak, [kocmak, koçuşmak, kucmak, kucuklamak]*” şeklinde ve birinci anlamıyla “*kucaklamak, kucaklaşmak, sarılmak*”, ikinci anlamıyla “*cinsel ilişkide bulunmak*” (TDK, 2009: 2896) ifadeleriyle geçmektedir.

“Kuç-” fiili Altayca-Türkçe Sözlük’te “*kucaklamak*” anlamında geçmekte ve aynı sözlükte var olan “*kucakta-*” (Gürsoy Naskali ve Duranlı, 1999: 123) fiili ile aynı anlam özelliğini taşımaktadır.

Azerbaycan Türkçesi Sözlüğünde “*qucmaq*” şeklinde ve “*kucaklamak*” anlamında geçmekte; aynı sözlükte bulunan “*qucaqlamaq*” (Altaylı, 2018: 2184) fiili ile aynı anlam niteliği göstermektedir.

Kırgız Türkçesi Sözlüğünde “*kuç-*” şeklinde ve “*kucaklamak*” anlamında geçmekte; aynı sözlükte bulunan “*kucakta-*” (Yuhadin, 1998: 515) fiili ile aynı anlamdadır.

Kazak Türkçesi Sözlüğünde “*quşuv*” şeklinde ve “*kucaklamak*” anlamında geçmekte; aynı sözlükte bulunan “*quşaqtav*” (Kenesbayoğlu vd., 1984: 183) fiili ile aynı anlamı taşımaktadır.

Özbekçe Türkçe Sözlük’te “*quchmoq // қучмоқ*” şeklinde ve “*kucaklamak, kucağına almak*” anlamında geçmekte; aynı sözlükte bulunan “*quchoqlamoq // қучоқламоқ*” (Üşenmez, Boltabayev ve Tuğlacı, 2016: 396) fiili ile aynı anlam özelliği taşımaktadır. Türkçe Özbekçe Sözlük’te güncel Türkçe sözlüklerde “*kuç-*” fiilinin yer almaması / kullanılmaması sebebiyle olsa gerek “*kucaklamak*” fiili Özbekçe karşılık olarak “*quchoqlamoq*” (Yusupova, 2018: 351) şeklinde verilmiştir. Özbek Türkçesinde şu şiirde (Öztürk, 2005: 98) geçen kullanım hem “*kuç-*” hem de “*kucakla-*” fiilinin aynı yerde (nöbetleşe) kullanıldığını açıkça göstermektedir:

Özingiz çirâqmisiz

Siz bir ışık mısınız,

Gül misiz, yâprâqmisiz?

→ Gül müsünüz yaprak mısınız?

Men axır günçâmân-kü

Nihayetinde ben bir küçük goncayım

Bitte quçâqlâb âläy

Bir kez kucaklayabileyim

Vätänimni quçgändäy

Vatanımı kucaklamış gibi

(Ġ. Ğulâm)

(Ġ. Ğulâm)

Bu tespitlerden de anlaşılacağı üzere ilk yazılı eserlerimizden bugüne kadar varlığına şahit olduğumuz “kuç-/koc-/koş-/kuş-” fiilini, Türk dilinin tarihî ve çağdaş lehçelerinde bu haliyle tespit etmek mümkündür. Türk dilinin gelişim seyri içerisinde “kuç-/koc-” fiili /-Ak/ fiilden isim yapım ekini alarak *kucak* şeklinde türemiş bir isim haline gelmiştir. *Kucak* kelimesinin kökü olan “kuç-” fiilinin zaman içerisinde kullanım sıklığının düşmüş olması sebebiyle kelimenin bu şekli pasifleşmiş olmalı ki *kucak* kelimesinin /+la/ isimden fiil yapım ekiyle “kucakla-” biçimiyle tekrar türemiş fiil haline getirilmesi gerekli görülmüştür. İnceleme kısmında da görüldüğü üzere Kuzey Grubu Lehçelerinde, Doğu Grubu Lehçelerinde ve Batı Grubu Lehçelerinde yakın yüzyıla kadar “kuç-” fiili ile “kucakla-” fiili aynı anlam özelliğini bünyesinde taşımakla birlikte bu lehçelere ait sözlüklerde ayrı madde başları olarak ele alınmıştır. Nöbetleşe kullanımlar ve sözlüklerdeki açıklamalar dikkate alındığında “kuç-” fiili ile “kucakla-” fiilinin aslında aynı anlamı içerdiği net şekilde görülecektir.

Kuzey Grubu ve Doğu Grubu Türk Lehçelerinin bugünkü modern uzantılarına bakıldığında birtakım ses değişikliklerine uğramakla birlikte ilgili lehçelerin sözlüklerinde “kuç-” fiiline rastlamak mümkündür. Batı Grubu Türk Lehçelerinin modern uzantılarından birisi olan Türkiye Türkçesinde ise “kuç-” fiili güncel sözlüklerde yer almamaktadır. “Kuç-” fiilinin Türkiye Türkçesindeki varlığı Tarama ve Derleme Sözlüklerinde; kullanımı da bazı Anadolu Ağızlarında tespit edilmektedir.

Türk Dil Kurumu Güncel Türkçe Sözlük’te *kuç-* fiilini madde başı olarak görememekle birlikte kendisinden türeyen *kucak* kelimesi anlamlı en küçük birim olarak yer almaktadır. *kucaklama*, *kucaklamak*, *kucaklanmış*, *kucaklanma*, *kucaklanmak*, *kucaklaşma*, *kucaklaşmak*, *kucaklaştırma*, *kucaklaştırmak*, *kucaklayış*, *kucakta*, *kucaktan kucağa* vb. kelimelerin *kucak* sözcüğü kök kabul edilerek türetildiği/oluşturulduğu tespit edilmiştir.

4. GENİŞ (< GED+İ-Ş)

“Geniş” sözcüğü Türkçe sözlüklerde “*eni çok olan, enli, vâsi; alanı büyük olan, dar karşıtı; kapsamı büyük, yaygın*” (TDK, 2010: 928), (MEB, 1995: 989), “*kendi ölçülerine veya alışılmış ölçülere göre enli olan, genişliği fazla olan, vüs’atli, vâsi; alanı büyük olan dar olmayan; dar sınırlar içinde kalmayan, yaygın*” (Ayverdi, 2016: 413), “*bol, vâsi’, pehen; enli, arîz*” (Şemseddin Sâmî, 2009: 1173), “*Arabîsi vavın feth ve meddi sin-i mühmelenin kesri ahirde ayn-ı mühmele ile vasideir; Farîsîsi fanın fethi râ-i mühmelenin feth ve meddi ahirde hâ-i mu’ceme ile ferâhtır.*” (Şeyhülislâm Mehmed Esad Efendi, 1999: 190-191) şeklinde izah edilmiştir.

“Geniş” sözcüğü bugün ilk ve ortaöğretim kurumlarında anlamlı en küçük birim yani kök biçimbirim olarak değerlendirilse de Güncel Türkçe sözlüklerde kendisinden daha küçük bir kök biçimbirim olan “gen/gin” şekline, “*geniş, dar olmayan, vâsi*” (TDK, 2010: 928), (MEB, 1995: 987), (Ayverdi, 2016: 412) anlamında madde başı olarak rastlamak mümkündür. Bu durum Türk dilinin yazı tarihi ve yazılı eserleri incelendiğinde “geniş” kelimesinin anlamlı en küçük birim olmadığı ve kelimeyi “gen/keñ/kéñ” isim köküne dayandırmak gerektiği (Gülensoy, 2011: 364) açıkça görülecektir.

“Gen” isim kökü eski Türkçe sözlüklerde *käng/keng/kéng* şeklinde ve *gen, geniş; uzak* (Caferoğlu, 1993: 71), (Bayat ve Aliyeva Çınar, 2020: 118), (Eraslan, 2012: 579) anlamı ile *king/kinğ* şeklinde ve *en, genişlik, geniş, mufassal* (Caferoğlu, 1993: 74), (Bayat ve Aliyeva Çınar, 2020: 121), (Eraslan, 2012: 581) anlamıyla yer almaktadır. Yine bu sözlüklerde “*käng/keng/king*” isim kökünden “genişlik” anlamını ihtiva edecek şekilde “*känglig/kenglig*” (Caferoğlu, 1993: 71), (Bayat ve Aliyeva Çınar, 2020: 118) isimden türemiş isim yapısı, “genişçe” anlamında “kingçe” (Bayat ve Aliyeva Çınar, 2020: 121)

isim çekimi ve “genişletmek, tefsir etmek” anlamında “kingürt-” (Caferoğlu, 1993: 74), (Bayat ve Aliyeva Çınar, 2020: 121) isimden türemiş fiil yapısı tespit edilmiştir.

“Gen” isim kökü Eski Türkçe dönemi eserlerinden Altun Yaruk’ta *geniş* anlamını içeren ‘king’ şekliyle 23 (yirmi üç) yerde tespit edilmiştir. Örneği şu şekildedir: “*s(e)n somakıtuya bo ögdilig yükünç üze kamag tınl(i)g oğlanın edgüke mengike yaratguluk king alkıg yol orukug neçe yada körkitü birting*” (Kaya, 1994: 339), “Sen ey Somakitu! Bu övgülü saygı ile bütün canlıları iyiliğe, sevince (saadete) ulaştırarak geniş yolu nasıl yayarak gösteriverdin?” Yine Eski Türkçe döneminde “kiñ” sözcüğü ile “kıl-” fiili birlikte kullanılarak “genişlet-” anlamında birleşik fiil elde edilmiştir: “*könülün ornatıp bo yirkä, kiñürü nomlap tärin yörüglärig, kiñ alkıg kılta tal yapırğaklıgı*”, “*Kalbiyle bunu bu dünyaya yerleştirdi, derin manaları teferruatıyla vazetti, dal ve yaprakları genişletti.*” (Gabain, 2007: 96).

Dîvânü Lügâti’t-Türk’te “gen” isim kökü madde başı olarak “geniş” anlamında “king” (Kâşgarlı Mahmud, 2013d: 330) şeklinde ve “*king ton opramas, kenğeşliğ bilig artamas*”, “*geniş elbise yıpranmaz, danışıklı iş bozuk olmaz*” (Kâşgarlı Mahmud, 2013c: 358) örneğine dayalı bir biçimde geçmektedir.

Kutadgu Bilig’de “gen” kelimesi “king” şeklinde ve “geniş” anlamında 20 (yirmi) yerde; “kinge” şeklinde ve “geniş” anlamında 4 (dört) yerde geçmektedir. Örnekleri şu şekildedir:

“*yime yakşı aymış büğü bilgi king / eşitgil muni sen aya kızgu eng*”

“*Bilgisi geniş hakim yine iyi söylemiş; ey mutlu insan sen bunu dinle*” (Y. H. Hacib, 2008: 268-269)

“*negü tir eşitgil ukuşluğ saŋga / bu söz işke tutgil ay bilgi kinge*”

“*Dinle, akıl sahibi sana ne der; bu söz göre hareket et ey geniş bilgili*” (Y. H. Hacib, 2008: 778-779)

“Gen” kelimesi Atabetü’l-Hakayık’ta “geniş” anlamında ve “king ve kingrü” olmak üzere iki farklı şekilde iki (iki) ayrı yerde geçmektedir:

“*tar erse king erse bitildi ruzunğ*”, “*İster dar, ister geniş olsun, rızkın yazılmıştır.*” (Yüknekî, 2006: 65-93)

“*kim ol yolsuz erse anğar kingrü yol*”, “*Yol hakkı olmayana geniş yol vardır.*” (Yüknekî, 2006: 73-97)

“Gen” ismi Kıyasü’l-Enbiyâ’da “kên” şeklinde ve “geniş, çok, bol” anlamında 16 (on altı) yerde geçmektedir. Örneği şu şekildedir:

“*siñekni buldı, nelük keç kaldıñ? tedi erse siñek aydı: yer yüzi kên ermiş tezigini keç kaldım tedi*” (Ata, 1997: 36), “sineği buldu, niçin geç kaldın deyince sinek [şöyle] söyledi: ‘yeryüzü geniş bir hal almış (genişleşmiş) gezinmek, dolaşmak sebebiyle geciktim’ dedi.”

“Gen” kelimesi Nehcü’l-Ferâdis’te “kênğ” şeklinde, “geniş, büyük” anlamında 5 (beş) yerde geçmektedir. Örneği şu şekildedir:

“*anlarını Araşâtınğ bir kênğ şahrâsınğa keltürgeyler*” (Mahmud b. Ali, 2014: 173), “Onları Arasat’ın geniş bir meydanına getirecekler.”

“Gen” kelimesinin “kên” şeklinde kök biçim birimi Mu’inü’l-Mürîd’de bulunmasa da “genişletmek” anlamına gelen “kênit-” fiili tespit edilmiştir. Bu durum bize ileri ögeler çerçevesinde “geniş” anlamını taşıyan “kên” kök biçim biriminin varlığını işaret etmektedir. İlgili örnek şu şekildedir:

“*namâzğa keligli şürü kılmadın / şürü kılrsa buzamaz bu şaf kênitip*”, “*Namaza geç gelen kişi başlamadan önce safi genişletip namaza başlarsa -saftakinin- namazı bozulmaz.*” (İslam, 2014: 111-168)

“Gen” kelimesi, Mukaddimetü’l-Edeb’de “kēng” şeklinde ve “geniş” anlamında 2 (iki) yerde geçmektedir. Ayrıca Mukaddimetü’l-Edeb’de geçen “kēng-, kēnglik, kēngliklü, kēngrit- kēngrü, kēngrü-, kēngrülük” gibi kelimeler “kēng” isim kökünden hareketle türetilmiştir. “Kēng” kelimesinin örneği şu şekildedir:

“açıldı kōngli, kēng boldı kōngli” (Yüce, 1993: 63), “Gönlü açıldı, gönlü genişledi.”

“Gen” isim kökü Codex Comaicus’ta “kēṅ” şeklinde ve “geniş” anlamında 2 (iki) yerde tespit edilmiştir. Örneği şu şekildedir:

keṅ / wyt / kēṅ (Argunşah ve Güner, 2015: 248); *amplum / kenc / kēṅ* (Argunşah ve Güner, 2015: 280)

“Gen” kelimesi, İrşâdü’l-Mülûk ve’s-Selâtîn’de “geniş” anlamında ve “king” şekliyle 4 (dört) yerde geçmektedir. Örneği şu şekildedir:

“rāstı her bir kılunîṅ rızkı bar Teṅri Te ‘ālā’dan, kim kim rāzī bolsa bereket birilür anıṅ içinde taḳı rızkı king kılınur”, (Toparlı, 1992: 192) “Doğrusu Tanrı Teala her bir kulun rızkını vermiştir, her kim [buna] razı olursa bereket verilir ve onun içinde de rızkı genişler.”

“Gen” isim kökü El-Kavânînü’l-Küllîye Li-Zabti’l-Lügati’t-Türkiyye’de “keṅ” şeklinde ve “geniş” anlamında tek yerde geçmektedir. Örneği şu şekildedir:

“bu ondan keṅdür”, “bu ondan daha geniştir.” (Toparlı, Çögenli ve Yanık, 1999: 33)

“Gen” kelimesi Lutfî Divanı’nda “king” şeklinde ve “geniş” anlamında 2 (iki) yerde geçmektedir. Örneği şu şekildedir:

“yalḡan u çındın çıtıp her laḡza kaşınḡnı maṅḡa / king cihānnı bu za ‘ıf kōnglüm bigin tar eyleme” (Karaağaç, 1997: 176), “Yalandan ya da gerçekten her zaman kaşını bana çatıp; geniş dünyayı bu zayıf, güçsüz gönlüm gibi dar etme.”

Abuşka Lügatinde “gen” kelimesi “kēng” şeklinde ve “geniş” anlamında geçmektedir. İlgili lügatte “kēng” kelimesi şu ifadeyle açıklanmış ve Seb’a-i Seyyāre’den şu örneğe yer verilmiştir:

“Geṅ ma ‘nāsıdır iki kâf bile ‘Arabîdür. Seb’a-i Seyyāre’de Cemşed Şāh Zeyd-i Dehhâb’ı bıraktıḡı kuyunuṅ vaşında bu beytde tēṅ lafzına kâfiye vâki’ olmuştur: ki anıṅ aḡzı tar edi tübi kēng / aḡzı revzençe tübi [öy] bile tēṅ” (Kaçalın, 2011: 724), “Geniş anlamındadır, iki kâf [harfi] ile Arapçadır. Seb’a-i Seyyāre’de Cemşid Şah Zeyd-i Dehhâb’ı bıraktığı kuyunun özellikleri verilirken bu beyitte tēṅ kelimesine kafiye olarak kullanılmıştır. Onun aḡzı dar dibi geniş idi; Aḡzı pencere, dibi ev gibi.”

“Gen” kelimesi Şibân Han Dîvânı’nda “king” şeklinde ve “geniş” anlamında tek yerde geçmektedir. Örneği şu şekildedir:

“Yitti kişverni eger alsam katımda king imes / Himmetim közige ‘ālemniṅ fezāsı tar irür” (Karasoy, 1998: 106), “Yedi düveli (memleketi) hükmüm altına alsam katımda (huzurumda) geniş değildir; gayretimin gözüne dünyanın sonsuz genişliği dardır.”

Çağatay Türkçesi Sözlüğü, “gen” kelimesini “gēñ, giñ, keñ, kēñ, kiñ,” şeklinde ve “geniş” anlamında açıklayarak bu kelimenin *Abuşka Lügati*, Ali Şîr Nevâyî’nin *Leylî vü Mecnûn*, *Gülistan Tercümesi*, *Şeyh Süleyman Lügati*, *Bedâyi’u’l-Vasat*, *Lütfî Divanı*, *Münşe’ât*, *Şiban Han Dîvânı* ve *Fevâyidü’l-Kiber* (Ünlü, 2013: 390, 610, 635) adlı eserlerde geçtiğini işaret etmektedir.

“Gen” ismi Yunus Emre Divanında şu örnekte geçmektedir:

“Ben dervişem diyen kişi iş bu yola ‘âr gerekmez / Derviş olan kişilerin gönli gendür tar gerekmez” (Tatçı, 2008: 87), “Ben dervişim diyen kişi, bu yolda utanmak olmaz; derviş olan kişilerin gönlü geniştir, dar olmaz.”

Kitab-ı Gunya'da “gen” ismi “giñ” şeklinde ve “geniş” anlamıyla şu örnekte geçmektedir:

“ve eger vaqt namāzın ider-ken qalmış namāzın ańsa eger vaqt *giñ* olsa ol kıldıǵu namāz sınır farıza olmaz.” (Akkuş, 1995: 291), “ve eğer vakit namazını kılarken kazaya kalmış namazını hatırlasa eğer vakit geniş ise o kıldığı namaz bozulur, farz olmaktan çıkar.”

14. yüzyılda yaşayan Mehmet adlı bir şairin 1398 (800) yılında yazdığı ve Yıldırım Beyazıt'ın oğlu Süleyman Çelebi'ye takdim ettiği 8702 beyitten teşekkül eden ve manzum bir hikaye niteliği taşıyan “İşkname” adlı eserde “gen” kelimesi “giñ” şeklinde ve “geniş” anlamında geçmektedir:

“Yürür iken bu *giñ* yerde ferāǵat / Cihānı gözüme dar eyleyen kim” (Yüksel, 1965: 89), “Bu geniş yerde huzur ile yürürken, dünyayı gözüme dar eden kimdir?”

Hoca Mesud'un Farsça'dan çevirdiği “Süheyl ü Nevbahâr” adlı manzum hikayede “gen” kelimesi “gêñ” şeklinde ve “geniş” anlamında 5 (beş) ayrı yerde geçmektedir:

“Bañıl olma vü tar dirilmeyi gör / Kim ölicegez saña *gêñ* ola gūr” (Cin, 2012: 56), “Cimri olma ve sıkıntı içinde yaşamayı bil! Ki ölünce mezarın sana geniş olsun.”

Âşık Paşa'nın tasavvuf ile ilgili olan manzum eseri Garibnâme'de “gen” kelimesini “giñ” şeklinde ve “geniş” anlamında tespit etmek mümkündür. Örneği şu şekildedir:

“Şöyle *giñdür* kim yidi kat şıǵar / Yaǵı görmez mu 'teber muñkem hişār”, “Sanki yedi kat göğün sıǵacaǵı kadar geniş, düşmanın göremeyeceği şekilde kıymetli ve sağlam bir kale idi” (Yavuz, 2000: 1043).

Dede Korkut Hikayelerinde “gen” ismi “gêñ” şeklinde ve “geniş” anlamında tespit edilmiştir. Örneği şu şekildedir:

“Egrek eydür: ‘Üşde uyur, gelün varalum’ dedi. Kāfirler eydür: ‘Hāy ne uyumağ! Koltuǵı altından bakar. Kalkar bize *gêñ* yazuvı tar gösterür.’ dediler” (Kaçalın, 2017: 184), “Egrek [şöyle] söyledi: ‘İşte uyuyor, gelin [üzerine] varalım’ dedi. Kafirler [şöyle] söyledi: ‘Ne uyuması, koltuğunun altından [bize] bakıyor. Kalkıp bize geniş ovayı dar eder.’ dediler.”

15. yüzyıl alimlerinden Abdürrahim Karahisarî'nin tasavvufi bir nitelik taşıyan manzum eseri Vahdet-nâme'de “gen” ismi “giñ” şeklinde ve “geniş” anlamında mevcuttur. Örneği şu şekilde tespit edilmiştir:

“Çün saña görine ol dergāh-ı cān / ‘İzzetünde tar görine *giñ* cihān” (Kıstırak, 1999: 171), “o can dergahı (tekkesi) sana görünmesi sebebiyle senin yüceliğinin karşısında geniş dünya dar görünür.”

Ahterî-yi Kebir'de “El-ebtah” kelimesinin açıklamasında “gen” ismi “geniş” anlamında ve “giñ” şeklinde geçmektedir. Şöyle tespit edilmiştir:

“ابطح (*ebtah*) Kumlu dere ve *giñ* ve büyük dere. Cem'i *bitāh* ve *ebâtih* gelir.” (Ahterî, 2017: 30), “ebtah, kumlu dere, geniş ve büyük dere. Çoğulu bitāh ve ebâtih şeklindedir.”

Şeyh Ahmet'in kaleme aldığı Arapça-Türkçe manzum sözlük olan Nazmü'l-Leâl'de “gen” kelimesi “giñ” şeklinde ve geniş anlamında geçmektedir. Örneği şu şekilde tespit edilmiştir:

“Cerîre cürm ü cerîde defter ma işe dirlik gürûh ma şer vaşîle *giñ* yir” (Gülhan, 2010: 214), “Cerîre suç ve cerîde defter, maişe geçim dilik, gürûh topluluk insan topluluğu, vasîle geniş yer.”

“Gen” ismi Kâmûs-ı Türkî'de “گيڭ” “gêñ” şeklinde geçmekte ve “geniş, vâsi” (Şemseddin Sâmî, 2009: 1226) ifadeleriyle açıklanmaktadır. Ayrıca Kâmûs-ı Türkî'de “gen” kelimesinin günümüz Türkçesinde kullanılan “گيڭيش” “geniş” şeklini de bulmak mümkündür. Tarama ve Derleme Sözlüklerinde de “gen” ismi tespit edilmiştir. Tarama Sözlüğünde “gêñ, (giñ)” şeklinde ve “geniş” ve “boş yer hâli arazi, sürülmemiş işlenmemiş arazi” (TDK, 2009: 1630-1633) anlamlarıyla geçmektedir. Derleme Sözlüğünde “gen, [genk, gere] şeklinde ve “geniş” (TDK, 2009: 1989) anlamıyla tespit edilmiştir.

“Gen” ismi Altayca-Türkçe Sözlük’te “keñ” şeklinde ve “*geniş, engin, uçsuz, bucaksız*” anlamında geçmektedir. Ayrıca “keñ” isminin aynı sözlükte var olan “keñi-” fiilinden /-°ş/ isim fiil ekiyle oluşturulmuş “keñiş” “genişleme” ve “keñi-” fiiline getirilen /-°t/ ettirgenlik ekinin ardından gelen /-ken/ sıfat-fiil ekiyle oluşturulmuş “keñitken” “geniş” (Gürsoy Naskali ve Duranlı, 1999: 105) kelimeleriyle aynı anlam özelliği taşıdığı görülmektedir.

Azerbaycan Türkçesi Sözlüğünde “گنن” “gen” şeklinde ve “*geniş, eni çok olan*” anlamında geçmekte; aynı sözlükte bulunan “گنیش” “geniş” (Altaylı, 2018: 1253) kelimesi ile aynı anlam niteliği göstermektedir.

Türkmen Türkçesi Sözlüğünde “giñ” şeklinde ve “*geniş, bol, büyük, engin*” anlamında geçmekte; aynı sözlükte bulunan “giñiş” (Tekin ve Ölmez vd., 1995: 272) kelimesi ile aynı anlamdadır.

Kırgız Türkçesi Sözlüğünde “kenğ” şeklinde ve “*geniş, bol, engin*” anlamında geçmekte; aynı sözlükte bulunan “kenğiri” “geniş, mebzul”, “kenğirö” “bol, geniş, sıkmayan” ve “kenğiş” “genişleme” (Yuhadin, 1998: 438-439) kelimeleri ile aynı anlamdadır.

Kazak Türkçesi Sözlüğünde “ken” şeklinde ve “*büyük, geniş, genişletilmiş, büyümüş*” anlamında geçmektedir; aynı sözlükte bulunan “keniş” (Kenesbayoğlu vd., 1984: 129) kelimesi ise “bolluk” anlamını taşımaktadır.

Özbekçe Türkçe Sözlük’te “keng // кенг” şeklinde ve “*beniş, bol, kapsamlı, yaygın*” anlamında geçmekte; aynı sözlükte bulunan ve *geniş* kelimesine karşılık gelen “kengayish // кенгайиш” kelimesi ise “genişleme, yayılma, büyüme” (Üşenmez, Boltabayev ve Tuğlacı 2016: 231) anlamındadır.

Karaçay-Malkar Türkçesi Sözlüğünde “keng” şeklinde “*geniş*” anlamında ve “*keng tüzlüde at çabdırabız*”, “*geniş ovalarda at koşturuyoruz.*” örneğiyle geçmekte olup aynı sözlükte “keng” isminin fiil şekli de tespit edilmiştir. İlgili sözlükte “keng-” fiili “*genişlemek, ferahlamak*” anlamında ve “*kölü keng-*”, “*içi ferahlamak*” (Tavkul, 2000: 254) örneğiyle yer almaktadır.

Kumuk Türkçesi Sözlüğünde “geñ” şeklinde, “*geniş, engin, enli*” anlamında ve “*geñ yapıraqlı ösümlükler*”, “*geniş yapraklı bitkiler*” (Pekacar, 2011: 134) örneğiyle geçmektedir.

Yeni Uygur Türkçesi Sözlüğünde “keñ” şeklinde, “*geniş*” anlamında ve “*keñ koça*”, “*geniş cadde*” örneğiyle geçmekte; aynı sözlükte bulunan “keñri” “geniş”, “keñtaşa” “geniş, büyük” (Necipoviç Necip, 2008: 195) kelimeleri ile aynı anlamdadır.

Tüm bu veriler ışığında Eski Türkçe döneminden günümüze kadar Türk dilinin tarihî ve modern lehçelerinde “gen” ismini, *keñ, keñ, käng/keng/kéng, kénğ, kenğ, keñ, keñ, kiñ, king/king, king, gen, gèñ, géñ, gèñ, giñ* şekliyle tespit etmek mümkündür. Türk dilinin gelişim seyri içerisinde *keñ/ñ; gèñ/ñ* isim kökü /+ü, +i/ isimden fiil yapım ekini alarak *keñi-, keñü-,^{vi} gèñi-* şeklinde türemiş bir fiil haline gelmiştir. *Keñi-/ gèñi-* fiili daha sonradan /-°ş/ isim-fiil ekini alarak *keñiş, kengiş/ gèñiş* geçici kalıplaşmış isim yapısına dönüşmüştür.

Türkiye Türkçesi özelinde meseleye bakacak olursak *gèñ* ve *gèñi-* kelimelerinin zamanla kullanım sıklığının düşmüş olması sebebiyle ilgili kelimelerin bu şekilleri pasifleşmiş ve *gèñ* kelimesinin yerine *geniş; gèñi-* fiilinin yerine de *geniş* isim yapısına /+la/ isimden fiil yapım eki getirilerek *genişle-* fiili türetilmiştir. Tarihî belgelerden ve belli dönemlerin eserlerinden örnekler verdiğimiz yukarıdaki inceleme kısmında da görüldüğü üzere Kuzey Grubu, Doğu Grubu ve Batı Grubu Lehçelerinde yakın zamana kadar *keñ/gèñ* ismi ile *kengiri, kengirü, kengirö, kengiş, keñiş/geniş* ismi; *gèñi-* fiili ile *genişle-, genişle-^{vii}* fiili aynı anlam özelliğini göstermektedir.

Kuzey Grubu ve Doğu Grubu Türk Lehçelerinin tarihî ve modern uzantılarına bakıldığında birtakım ses değişikliklerine uğramakla birlikte *gen* isim köküne rastlamak mümkündür. Batı Türkçesinin modern

uzantısı olan Türkiye Türkçesinde ise *gen* isim kökünün varlığını Tarama ve Derleme Sözlüklerinde tespit etmekle birlikte aktif kullanımını Anadolu Ağzlarında bulmaktayız. Güncel Türkçe sözlüklerde *gen* isim kökünün varlığına ulaşmış olsak da aktif olarak kullanılmadığını bunun yerine *geniş* kelimesinin tercih edildiğini görmekteyiz.

Türk Dil Kurumu Güncel Türkçe Sözlük'te *gen* ismini madde başı olarak görmekle birlikte kendisinden türeyen *geniş* kelimesi bugün Milli Eğitim Bakanlığına bağlı resmî ve özel okullarda anlamlı en küçük birim olarak kabul edilmektedir. Bu kurumlarda *genişleme*, *genişlemek*, *genişletiş*, *genişletme*, *genişletmek*, *genişletilme*, *genişletilmek*, *genişlettirme*, *genişlettirmek*, *genişleyiş* vb. kelimelerin *geniş* isim kökünden türediği/oluştugu gözlemlenmektedir.

5. DAMLA- (< TAM-(I)Ğ+LA-)

“Damla-” fiili Türkçe sözlüklerde “*damla durumunda tane tane düşmek*” (TDK, 2010: 591), “*damla halinde tane tane düşmek, yavaş yavaş, ağır ağır akmak*” (MEB, 1995: 585), “*damla halinde düşmek, damla damla akmak*” (Ayverdi, 2016: 252), “*katre katre akmak, takattur étmek*” (Şemseddin Sâmî, 2009: 870), “*Arabîsi kafın fethi tâ-i mümelenin sükûnu ahirde râ-i mühmele ile **katr** ve kafın tâ-i mühmelenin fethaları râ-i mühmelenin feth ve meddi ahirde nun ile **katarân**dır ve vavın fethi kâfin sükûnu ahirde fa ile **vekf** ve yâ-i tahtâniyye ziyadesiyle **vekf** ve vavın fethi dâl-ı mühmelenin sükûnu ahirde fa ile **vedf** ve tâ-i fevkaniyyenin fethi vavın sükûnu kâfin feth ve meddi ahirde fa ile **tevkâf** ve hemzenin kesr ve meddi kâfin feth ve meddi ahirde fa ile **ikâf** damlamaktır ve vavın fethi dâl-ı mühmelenin sükûnu ahirde kafla **vadk** yağmur damlamaktır ve tâ-i fevkaniyyenin fethi hanın sükûnu yine tâ-i fevkaniyyenin feth ve meddi ahirde nun ile **tehtan** damlamaktır; Farîsîsi cîm-i Farîsîyye'nin fethi kafın feth ve meddi dâl-ı mühmelenin fethi ahirde nun ile **çekîdendir** ve zâ-i mu'ceme-i Farîsîyye'nin zam ve meddi hanın kesr ve meddi dâl-ı mühmelenin fethi ahirde nun ile **jühîden** sakf damlamaktır ve şîn-i mu'cemenin kesri fanın sükûnu tâ-i fevkaniyyenin fethi ahirde nun ile şiften ve yine şîn-i mu'cemenin zammı fanın sükûnu tâ-i fevkaniyyenin kesr ve meddi dâl-ı mühmelenin fethi ahirde nun ile **şüfîden** kan ve irin damlamaktır ve nunun feth ve meddi yâ-i tahtâniyyenin kesri zâ-i mu'ceme-i Farîsîyye'nin fethi ahirde ha ile **nâjiye âb çekîden** manasına su damlamaktır.” (Şeyhülislâm Mehmed Esad Efendi, 1999: 197) şeklinde izah edilmiştir.*

“Damla-” fiili Türkiye Türkçesinde anlamlı en küçük birim yani kök biçimbirim olarak kabul edilmektedir. TDK Güncel Türkçe sözlükte kendisinden daha küçük bir kök biçimbirimin tespit edilememiş olması^{viii} bu durumu daha net bir şekilde ortaya koymaktadır. Oysaki Türk dilinin yazı tarihi ve yazılı eserleri incelendiğinde “damla-” fiilinin anlamlı en küçük birim olmadığı ve bu fiili “dam- < tam-” fiil köküne dayandırmak gerektiği (Gülensoy, 2011: 265) açıkça görülecektir.

“Tam-” fiili Eski Türkçe sözlüklerde *damlamak* (Bayat ve Aliyeva Çınar, 2020: 605) şeklinde açıklanmaktadır. Bazı Eski Türkçe sözlüklerde her ne kadar “tam-” fiili madde başı olarak bulunmasa da “tam-” fiilinin ileri ögesi konumunda bulunan ve “damlatmak” anlamını içeren “tamış-/tamız-” (Caferoğlu, 1993: 146), (Gabain, 2007: 296), (Eraslan, 2012: 605) türemiş fiilini tespit etmek mümkündür.

“Tam-” fiili Altun Yaruk adlı eserde bu fiilin ileri ögesi durumunda bulunan ve “damlatmak” anlamına gelen “tamız-” fiili “*kıl uçı üze tamızıp taluy suvın ülgüleli bultukgay*” (Kaya, 1994: 112), “kıl ucu kadar damlatıp deniz suyunu ölçmek için mevcut olacak” örneğiyle tespit edilmiştir.

“Tam-” fiili Dîvânü Lügâti't-Türk'te “*damlamak*” (Kâşgarlı Mahmud, 2013d: 566) anlamında 7 (yedi) yerde çekimli fiil; 2 (iki) yerde de zarf-fiil olarak tespit edilmiştir. Örnekleri şu şekildedir:

“*suw tamdı*”, “*su damladı*” (Kâşgarlı Mahmud, 2013b: 26); “*Bulnar mini ulas köz / Kara mengiz kızıl yüz / Andın tamar tükel tüz / Bulnap yana ol kaçır.*”, “*Baygın göz, esmer beniz, pembe yüz beni tutsak eder. O çehreden bütün güzellikler damlar, beni tutsak ettikten sonra yine kaçır.*” (Kâşgarlı Mahmud,

2013a: 60); “birin birin miñ bolur, tama tama köl bolur”, “birer birer bin olur, damlaya damlaya göl olur.” (Kâşgarlı Mahmud, 2013c: 360).

Kutadgu Bilig’de “damlamak” anlamında “tam-” fiilinin 3 (üç) yerde; “tam-” fiilinden türeyen ve “damlatmak” anlamını ihtiva eden “tamuz-” fiilinin 1 (bir) yerde geçtiği tespit edilmiştir. Örneği şöyledir:

“kılıç kan tamuzsa begi il alır / kalemde kara tamsa altun kelir”,

“Kılıç kan damlatırsa memleket alır, kalemden mürekkep damlarsa altın gelir.” (Y. H. Hacib, 2008: 510-511)

“Tam-” fiili Kıyasü'l-Enbiyâ'da “damlamak” anlamında 9 (dokuz) yerde geçmektedir. Örneği şu şekildedir:

“ança yığladı kim közi yaşı nāv-dāndın su bolup aqtı. Ol aqarda bir kişi tam tüpidin ötüp barur erdi, anıñ tonığa suw tamdı.” (Ata, 1997: 140), “o kadar ağladı ki gözyaşı oluktan su olup aqtı. O aktığında bir kişi tam dibinden geçip gidiyordu, onun elbisesine su damladı.”

“Tam-” fiili Nehcü'l-Ferâdis'te “damlamak” anlamında 1 (bir) yerde geçmektedir. Örneği şu şekildedir:

“bizim qılıcımızdın qan tamar taqı bu ganīmatlardın biz mahrūm turur-biz tēp ayturlar” (Mahmud b. Ali, 2014: 56), “bizim kılıcımızdan kan damlar buna karşılık bu ganimetlerden biz mahrumuz diye söylediler”

“Tam-” fiili Mukaddimetü'l-Edeb'de kök biçimbirim olarak bulunmasa da bu kökten /-dur/ ettirgenlik ekiyle türeyen ve “damlatmak” anlamına gelen “tamdur-” fiili tespit edilmiştir:

“tamdurdı suwnı ağzınğa” (Yüce, 1993: 33), “ağızına suyu damlattı.”

“Tam-” fiili Codex Comaicus'ta “damlamak” anlamında 6 (altı) yerde geçmektedir. Örneği şu şekildedir:

“Alan kulan buv turur / ayrı ağaçdan yav tamar / kulan alan tuv turur / kuv ağaçdan yav tamar”, “Alaca bulaca geyiktir, çatal ağaçtan yağ damlar; alaca bulaca dağ keçisidir, kuru ağaçtan yağ damlar.” (Argunşah ve Güner, 2015: 340).

“Tam-” fiili İrşâdü'l-Mülük ve's-Selâtin'de “damlamak” anlamında ve aynı kök biçimbirimden türeyen ve “damlatmak” anlamını içeren “tamız-, tamuz- ve tamzur-” türemiş fiilleri tespit edilmiştir. Örnekleri şu şekildedir:

“Eger kan tamsa āb-dast bozular.” (Toparlı, 1992: 202), “Eğer kan damlarsa abdest bozular.”; “Ve eger yağ tamırsa zekeri başına kirü kayıtsa āb-dast almaq yok turur” (Toparlı, 1992: 201), “ve eger cinsel organının başına yağ damlatsa geri dönse abdest almaya lüzum yoktur.”; “Andan songra çıkısa kendü yā anı çıkarsa hıknā kibi taqı andan özge kibi yā tamzursa zekeriniñ başına andan songra akısa...” (Toparlı, 1992: 201), “Ondan sonra kendisi çıkısa ya da onu ilaç gibi [bilerek] çıkırsa yine bundan başka ya cinsel organının başına damlatsa ondan sonra aksa...”

“Tam-” fiili El-Kavânînü'l-Küllîye Li-Zabti'l-Lügati't-Türkiyye'de “damlamak” anlamında tek yerde geçerken aynı kök biçimbirimden türeyen ve “damlatmak” anlamını içeren “tamzur-” türemiş fiili de yine bir yerde tespit edilmiştir. Örnekleri şöyledir:

“tam (damlat)’ın geçişlisinde tamzur”, “tam- fiilinin geçişlisinde tamzur- [şekli kullanılır]” (Toparlı, Çögenli ve Yanık, 1999: 86).

“Tam-” fiili Lutfi Divanı'nda “damlamak” anlamında tek yerde tespit edilmiştir:

“*şem* ‘-i mecliske birür nūr ol şafālīk ‘ārīzīng / bu meşel rūşen durur ārī ki yağ yağka tamar” (Karaağaç, 1997: 301), “O neşe, sefa dolu yanağın meclisin mumuna aydınlık verir, Bu misal gayet açıktır ki yağ yağ damlar.”

“Tam-” fiili Sıfātu’l-Harameyn’de şu örnekte tespit edilmiştir:

“Tamsa eger feyziñg elidin güher / Feyz tapar kaçresidin baħr u ber” (Demir, 2005: 92), “Eğer bolluk, bereketin elinden mücevher damlasa onun damlasından deniz ve kara bolluk, bereket bulur.”

Zebân-ı Türkî’de “*damlamak*” anlamında “tam-” fiilini ve bu fiilin kök biçimbirimden /-oz/ ekiyle türeyen ve “*damlatmak*” anlamına gelen “tamız-” fiilini tespit etmek mümkündür:

“tammak: çekiden; tamdı”, “*damladı*”; “tamızmak: çekâniden; tamızdı”, “*damlattı*” (Kara, 2011: 200).

Çağatay Türkçesi Sözlüğü “tam-” fiilini “tam-, dam- ve taml-” şeklinde “*damlamak, damla damla düşmek*” anlamında vermekte ve “tam-” şeklinin *Şeyh Süleyman Lugatı, Bedâyi’u’l-Vasat, Mevlâna Sekkâkî Divânı, Nevâdirü’n-Nihâye, Hüseyin Baykara Divânı, Lütfî Divanı, Çağatayca Fıkah Kitabı, Münşe’ât, Yusuf Emirî Divânı, Cemîlî Divânı, Şecere-i Terâkime, Sedd-i İskenderî, Fevâidü’l-Kiber ve Leylî vü Mecnûn* (Ünlü, 2013: 1073); “dam-” şeklinin *Cemîlî Divânı* (Ünlü, 2013: 271); “taml-” şeklinin *Şeyh Süleyman Lugatı* (Ünlü, 2013: 1074) adlı eserlerde geçtiğini işaret etmektedir.

Bu durum bize “tam-” fiilinin /-ıg/ ekiyle isimleştirildiğini, isimleşen yapının /+la/ ekiyle tekrar fiil haline dönüştürüldüğünü ve “tamıgla- > tamıøla- > tamøøla- > taml-” fiilinin elde edildiğini göstermektedir.. Burada dikkat edilemesi gereken şudur ki, “tam-” fiili ile “taml-” fiili bu Çağatay Türkçesi dönemi eserlerinde nöbetleşe bir kullanım sergilemiştir.

“Tam-” fiili Yunus Emre Divanında şu şekilde tespit edilmiştir:

“*Togaldan bagrumı togradı gurbet / Sızar tamar ciger kanı tamardan*” (Tatçı, 2008: 213), “Doğduğumdan beri gurbet bağrımı doğradı; Ciğerimin kanı damarımdan sızar, damlar.”

Ayrıca Yunus Emre Divanında “tam-” kök biçimbiriminden /-ıg/ ekiyle isimleşen ve ardından /+lag/ ekiyle tekrar türemiş isim halinde “tamıglağ > tamıølaø > taml-” fonetik değişimiyle teşekkül eden ve “*şekli yuvarlak olan, bir sıvının küçük miktardaki hali*” anlamını içeren “taml-” kelimesi de tespit edilmiştir:

“*Yidi deniz yaratdı ol gevher tamlasından / Tagları muhkem kıldı ol deniz köpüğünden*” (Tatçı, 2008: 203), “O cevher damlasından yedi deniz yarattı; o deniz köpüğünden dağları sağlamlattırdı.”

Kitab-ı Gunya’da “tam-” fiili “*damlamak*” anlamını ihtiva edecek şekilde şu örnekte geçmektedir:

“*Eger bir katre süci ya kan ya tezek ya dahı murdâr nesnelere bunlara beñzer şulu kaba tamsa ol suyu murdâr kılar.*” (Akkuş, 1995: 281), “Eğer bir damla şarap ya kan ya tezek ya da pis şeyler bunlara benzer sulu kabın içine damlasa suyu pis eder.”

Hükümdar kimliğinin yanı sıra âlim bir şahsiyete sahip olan Kadı Burhaneddin’in divânında “tam-” fiili “tamar yürek tamarından hezâr kaçre-i hûn / Bu fitne gözlerini işveler süzeli” (Söfərli, 2005: 46), “[Sevgili] bu fitneler saçan gözlerini işvelerle süzdüğünden beri yürek damarından binlerce kan damlası damlar.” örneğinde tespit edilmiştir.

Hoca Mesud’un “Süheyl ü Nevbahâr” adlı manzum hikayesinde “tam-” fiili “*damlamak*” anlamında şu örnekte geçmektedir:

“*dil altında vardur iki gök tamar / ucundan yürege niçe kan tamar*” (Cin, 2012: 283), “Dilin altında iki tane gök renkli (mavi) damar vardır ve o damarın ucundan yüreğe çokça kan damlar.”

Mecmū'atü'n-Nezā'ir'de “tam-” fiili ve “tam-” fiilinin /-ig/ ekiyle isimleştiği, isimleşen yapının da /+la/ ekiyle tekrar fiil haline dönüştürüldüğü “tamıgla- > tamıola- > tamöola- > tamla-” şeklinde gelişen “tamla-” fiili birlikte tespit edilmiştir. Bu durum bize aynı anlama sahip bu iki fiilin aynı eserde nöbetleşe kullanım içinde olduğunu göstermektedir. Örnekleri şu şekildedir:

“Halāvet ābı tamduğı budur sadruña lutfıla / Başın aşığa kılmışsın bugün çāhın zenaḥ-dānuḡ, (Canpolat, 1995: 78) “Senin gönlüne hoş bir şekilde tatlılık (zevk) suyunun damlaması bu şekildedir ki bugün çenenin çukurunu baş aşığa çevirmişsin.”; “Çeşm-i cānumdan çü gül yüzine bir mül tamlaya / Zāhir olur anda hoş nām u nişāni çeşmümüḡ” (Canpolat, 1995: 167), “Can gözümden gül yüzüne şarap damlamasıyla gözümün izi orada hoş bir şekilde ortaya çıkar.”

Akşemseddin-zāde Hamdullah Hamdî'nin Yusuf u Zeliḥâ mesnevisinde “tam-” fiili şu beyitte geçmektedir: “Semirmiş her baqar şu resme eger / Çeker olsañ kılını yağı tamar” (Üstün, 2014: 613), “Her sığır şu şekilde şişmanlamıştır ki eğer [birinin] kılını çekecek olsan yağı damlar.”

Dede Korkut Hikayelerinde “tam-” fiili “damlamak” anlamında tespit edilmiştir. Örneği şu şekildedir:

“kar üzerine kan tammış gibi kızıl yarıqlum” (Kaçalın, 2017: 145), “kar üzerine kan damlamış kızıl yanaklım”

15. yüzyıl divan şairlerinden Germiyanlı Yusuf Sinan'ın (Şeyh) divânında “tam-” fiili “damlamak” anlamıyla 5 (beş) yerde; “tam-” fiilinden türeyen “tamla-” fiili ise 2 (iki) yerde geçmektedir. Bu durumdan hareketle Şeyhî Divânında “tam-” ve “tamla-” fiillerinin nöbetleşe kullanıldığını söylemek mümkündür. Örnekleri şu şekildedir:

“Şarāb-ı ergavānīdür duḡāni lāle cāmında / Ne kan tamdısa oduḡda benüm baḡrum kebābından” (Biltekin, 2003: 207), “Benim baḡrımın ateşinden nasıl bir kan damladıysa dumanı lale kadehinde erguvan renkli şaraptır.”; “Sākī ko tamlasun kadehe gonceden şeker / Kim cām anuñla kand u şarābı gül-āb olur” (Biltekin, 2003: 121), “Saki bırak, kadehe goncadan (sevgilinin dudaklarından) şeker damlasın; zira onunla kadeh şeker ve şarabı gül suyu olur.”

16. yüzyılın seçkin şairlerinden Fuzûlî'nin “Hadîkatu's-Su'adâ” adlı eserinde “tam-” fiili, “Girdün ey ehl-i sitem bir kana kim her katresi / Daşa tamsa tâ ebed daştan çıkar yâkût-i ter / Gönlünü daştan beter dirsem revâdür nişe kim / Daşa te'sîr eyler ol kan gönlüne kılmaz eser” (Bayoğlu, 1996: 400), “Ey zulmeden, sen [öyle] birinin canına kıydın ki onun kanının her damlası taşa damlasa sonsuza kadar taştan yakut çıkar, gönlüne taştan daha beter dersem yeri var; zira o kan taşı etkilerde senin gönlüne tesir etmez.” örneğinde tespit edilmiştir.

16. yüzyıl divân şiirinin önemli eserlerinden Bâkî Divânında “tam-” “damlamak” ve “tam-” fiilinden türeyen “tamla-” “damlamak” fiillerinin nöbetleşe kullanıldığı tespit edilmiştir. Örnekleri şu şekildedir:

“Oldı bir tıfluñ kemend-i zülfine cānlar esîr / Ğamzesinden kan tamar ağızından ammā bûy-ı şîr” (Küçük, 1994: 145), “Canlar (âşıklar) küçük yaştaki sevgilinin saçının tuzağına esir oldu gamzesinden (bakışlarından) kan damlar fakat ağızından süt kokusu gelir.”; “Jāleler tamlamağ ister gül-i terden gūyā / Görünen dürr-i bünāḡuşı degüldür yāruñ” (Küçük, 1994: 270), “Görünen, sevgilinin kulak memesindeki inci değildir; sanki, taze gülden damlamak isteyen çiğ taneleridir.”; “Devr elinden kâse kâse yutduğum kanlardur ol / Katre katre tamlayan gözden dem-ā-dem ey gönül” (Küçük, 1994: 285), “Ey gönül, gözden her an damla damla damlayan şey, zaman elinden kâse kâse yuttuğum kanlardır.”

17. yüzyıl şairlerinden Nev'î-zāde Atâyî'nin divânında “tam-” fiili görülme de “tam-” fiilinden türeyen ve aynı anlamı ihtiva eden “tamla-” fiili 3 (üç) yerde; “tamla-” fiilinden ettirgenlik eki /-ot/ ile türeyen “tamlat-” fiili 1 (bir) yerde tespit edilmiştir. Oysaki, mevcut yüzyılın içinde, öncesinde ve sonrasında “tamla-” fiili “tam-” fiili ile “tamlat-” fiili de “tamız- / tamuz-” fiili ile karşılanabilmektedir. Nev'î-zāde Atâyî Divânında “tamla-” ve “tamlat-” fiilleri şu örnekte geçmektedir:

“*Tamlamışdur aña gûyâ katre-i hûn-ı şikâr / Şâh-bâz-ı ‘aşk-ı yârûñ âşiyânıdır gönül*” (Karaköse, 2017: 201), “Av kanının damlası sanki ona (gönüle) damladığı için gönül sevgilinin aşk şahbazının yuvasıdır.”; “*Cânda yir itsem ‘Atâyî nola tîr-i dil-bere / Tamladur peykânı zahmum agzına bir katre su*” (Karaköse, 2017: 223), “Atâyî! Sevgilinin okuna canımda yer etsem buna şaşılmaz, o okun temreni yaramın ağzına bir damla su damlatır.”

18. yüzyıl şairi Şeyh Gâlib’in divanında “tam-” fiili “*Hep kan tamaradı idi reg-i yâkût kalemden / Ger manî-i rengini disem la’l-i bütândır*” (Kalkışım, 2013: 73), “Yakut damarlı kalemden hep kan damlardı, eğer renginin manasını söyleyecek olsam bütan kırmızıdır.” beyitinde tespit edilmiştir.

19. yüzyıl divan şairlerinden Borlu Mer’âşîzade Ahmet Kuddûsî Dîvânında “tam-” fiili “*Okusan bin cild kitâbı eylesen bin yıl ‘amel / Ma’rifetden zerre tammaz kalbine gel itme nâz*” (Tenik, 2014: 159), “Bin cilt kitap okusan, bin yıl amel etsen, gel [sen de] kabul et ki marifet (ilahi sırları bilme ve kavrama) ilminden zerre [miktar] kalbine damlamaz.” örneğinde geçmektedir.

“Tam-” fiili Kâmûs-ı Türkî’de “طامق” şeklinde geçmekte ve “*damlamak, taktîr etmek*” (Şemseddin Sâmî, 2009: 871) ifadeleriyle açıklanmaktadır. Tarama Sözlüğünde “tam-” madde başı (TDK, 2009: 3710) “dam-” şekline gönderme yaparken “dam-” fiili “**dammak, (tammak)**” şeklinde ve “*damlamak, damla damla akmak*” (TDK, 2009: 985) anlamıyla geçmektedir. Derleme Sözlüğünde “tam-” madde başına rastlanmazken ilgili fiilin “**dammağ [dammak]**” şeklinde ve “*damlamak*”; “*su konulan kap su sızdırmak*”; *gelmek*”; *ekmeği yemeğe batırmak, daldırmak*”; *akla gelmek, önceden hissetmek, sezmek, ummak* (TDK, 2009: 1354) gibi 5 (beş) farklı anlamda kullanıldığı tespit edilmiştir. Bu tespitler içerisinde “*damlamak*”; “*su konulan kap su sızdırmak*” şeklindeki açıklama bizim çalışmamıza esas olan anlamdır.

“Tam-” fiili Altayca-Türkçe Sözlük’te “*damlamak, damla damla akmak*” anlamında geçmekte ve aynı sözlükte var olan “tamçıla-, tamzıkta-” (Gürsoy Naskali ve Duranlı, 1999: 167) fiili ile aynı anlam özelliğini taşımaktadır.

Azerbaycan Türkçesi Sözlüğünde “*dammaq*” şeklinde ve “*damlamak, damla damla akmak, dökülmek, düşmek; (mec.) içine doğmak, hissetmek, duymak*” anlamlarında geçmekte; aynı sözlükte bulunan “*damlamaq*” (Altaylı, 2018: 780) fiili ile aynı anlam niteliği göstermektedir.

Türkmen Türkçesi Sözlüğünde “dam-” şeklinde ve “*damlamak*” anlamında geçmekte; aynı sözlükte bulunan “*damcala-*” (Tekin ve Ölmez vd., 1995: 132-133) fiili ile aynı anlamdadır.

Kırgız Türkçesi Sözlüğünde “*damlamak*” (Yuhadin, 1998: 703) anlamında “tam-” fiili tespit edilmiştir.

Kazak Türkçesi Sözlüğünde “*tamuv*” şeklinde ve “*ter, gözyaşı veya suyun damlaması*” anlamında geçmekte; aynı sözlükte bulunan “*tamşılav*” (Kenesbayoğlu vd., 1984: 262) fiili ile aynı anlamı taşımaktadır.

Özbekçe Türkçe Sözlük’te “*tommoq // томмок*” şeklinde ve “*damlamak*” anlamında geçmekte; aynı sözlükte bulunan “*tomchilamoq // томчиламоқ*” (Üşenmez, Boltabayev ve Tuğlacı, 2016: 459) fiili ile aynı anlam özelliğini göstermektedir.

Karaçay-Malkar Türkçesi Sözlüğünde “*damlamak*” anlamında ve “*tamgan tamçı taş teşer*”, “*damlayan damla taş deler.*” örneğiyle geçmekte ve aynı sözlükte yer alan “*tamçıla-*” (Tavkul, 2000: 373-374) fiili ile aynı anlamı taşımaktadır.

Kumuk Türkçesi Sözlüğünde “*tammaq*” şeklinde, “*damlamak, akmak, dökülmek*” anlamında ve “*qalqı tama*”, “*çatı akıyor*” (Pekacar, 2011: 320) örneğiyle geçmektedir.

Yeni Uygur Türkçesi Sözlüğünde “tammağ” şeklinde, “*damlamak*” anlamında ve aynı sözlükte bulunan “tamçilimağ” “*damlamak*”, “tamğilimağ” “*damlamak*” (Necipoviç Necip, 2008: 388) kelimeleri ile aynı anlamda olduğu tespit edilmiştir.

Tüm bu veriler ışığında Eski Türkçe döneminden bugüne kadar varlığına ve kullanımına şahit olduğumuz “tam-/dam-” fiilini, Türk dilinin tarihî ve çağdaş lehçelerinde bu haliyle tespit etmek mümkündür. Türk dilinin gelişim seyri içerisinde “tam-/dam-” fiili /-1g/ fiilden isim yapım ekini alarak *tamıg* şeklinde türemiş bir isim haline gelmiştir. *Tamıg* kelimesinin kökü olan “tam-” fiilinin zaman içerisinde kullanım sıklığının düşmüş olması sebebiyle kelimenin bu şekli pasifleşmiş olmalı ki *tamıg* kelimesinin /+1a/ isimden fiil yapım ekiyle “tamıgla-” biçiminde tekrar türemiş fiil haline getirilmesi gerekli görülmüştür. İnceleme kısmında da görüldüğü üzere Kuzey Grubu, Doğu Grubu ve Batı Grubu Lehçelerinde yakın yüzyıla kadar “tam-/dam-” fiili ile /g/ sesi ve vurgusuz orta hece dar ünlüsü /ı/ sesinin düşmesi sonucu oluşan “tamla-/damla-” fiili aynı anlam özelliğini göstermektedir. Bu iki farklı fiil şeklinin varlığı, bu lehçelere ait sözlüklerde “tam-/dam-” ve “tamla-/damla-” fiillerini ayrı madde başı olarak ele almayı gerekli kılmıştır. İşte bu nöbetleşe kullanımlar ve sözlüklerdeki açıklamalar dikkate alındığında “tam-/dam-” fiili ile “tamla-/damla-” fiilinin aslında aynı anlamı içerdiği net şekilde görülecektir.

Kuzey Grubu ve Doğu Grubu Lehçelerinin bugünkü modern uzantılarına bakıldığında birtakım ses değişikliklerine uğramakla birlikte ilgili lehçelerin sözlüklerinde “tam-/dam-” fiiline rastlamak mümkündür. Batı Türkçesinin modern uzantısı olan Türkiye Türkçesinde ise *tam-* fiil kökünü Tarama ve Derleme Sözlüklerinde “dam-” şeklinde tespit etmekle birlikte bu fiil kökünün aktif kullanımını Anadolu Ağzılarında bulmaktayız. TDK Güncel Türkçe sözlükte *dam-* fiil kökünün varlığına ulaşamamış olsak da MEB Örnekleriyle Türkçe Sözlük’te madde başı olarak varlığı (MEB, 1995: 585) tarafımızca tespit edilmiştir. Her ne kadar MEB Örnekleriyle Türkçe Sözlük’te madde başı olarak bulunsa da “dam-” fiil kökünün aktif olarak kullanılmadığını bunun yerine *damla-* fiilinin tercih edildiğini görmekteyiz.

Türk Dil Kurumu Güncel Türkçe Sözlük’te *dam-* fiilini madde başı olarak görememekle birlikte kendisinden türeyen *damla-* fiili anlamlı en küçük birim olarak yer almaktadır. *damlama*, *damlamak*, *damlatılma*, *damlatılmak*, *damlatış*, *damlatma*, *damlatmak*, *damlayış* kelimelerin *damla-* fiili kök kabul edilerek türetildiği/oluşturulduğu tespit edilmiştir.

6. SAPTA- (< SAPT+A- < SEBT+E- / < SAPT+TA- < SEBT+TE-)

“Sapta-” fiili Türkçe sözlüklerde “*bir şeyi belirgin kılmak, tespit etmek; bir şeyi sağlam biçimde yerleştirmek, oynamaz duruma getirmek*” (TDK, 2010: 2032), “*tespit etmek, bir şeyi belirgin kılmak*” (MEB, 1995: 2443), “*belirlemek, tespit etmek*” (Ayverdi, 2016: 1061), (Topaloğlu, 2014: 1075) şeklinde izah edilmiştir.

“Sapta-” fiili Türkiye Türkçesinde anlamlı en küçük birim olarak kabul edilmektedir. Güncel Türkçe sözlüklerde de kendisinden daha küçük bir kök biçimbirim tarafımızca tespit edilememiştir. “Sapta-” fiilinin kendisinden daha küçük bir yapıya bölünebileceği yönünde Misalli Büyük Türkçe Sözlük’te bu fiilin Arapça *tesbit* kelimesine karşılık oluşturulduğu bilgisi yer alır. İlgili sözlük “sapta-” fiilinin oluşumu için de *tesbit* kelimesinin kökü olan Arapça *sebt* (سبت) ifadesinin kök biçimbirim kabul edildiğini, *sap+la-mak* türetiminin model alınarak örneksime yoluyla oluşturulduğunu tahminî bir çerçevede (Ayverdi, 2016: 1061) ileri sürmektedir.

Bu noktada “sapta-” fiilinin oluşumu için çeşitli etimoloji çalışmalarına müracaat etmek gerekir. Hasan Eren’in Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü (Eren, 1999: 356) adlı çalışmasında “sapta-” fiili ile ilgili her hangi bir madde başı ve açıklama tespit edilememiştir. Andreas Tietze, “sapta-” fiili için “*belirlemek, tespit etmek*” (Tietze, 2019: 190) anlamını verirken kelimenin geçtiği en erken örneği “*düğün gününü*

belli etmek için oğlan evi tarafından kız evine dilekçiler gönderilirdi. Bunlar kız evinin büyükleri ile konuşarak düğün gününü saptamağa çalışırlardı.” (Koşay, 1944: 136) şeklinde sunmuştur. Sevan Nişanyan, “sapta-” fiiline “tespit etmek = fixer” anlamını vermiş, “sapta-” fiilinin emin olmamakla beraber “sap” isim köküne /+da-/ isimden fiil yapım ekinin getirilmesiyle oluşturulduğunu ve Osmanlıca “zapt etmek” veya “sabit” sözcüklerinden türediğinin açık olduğunu (Nişanyan, 2018: 736) ifade etmiştir. Tuncer Gülensoy, “sapta-” fiili için “Yeni Türkçe” ibaresini kullanmış ve fiile “*bir şeyi belirgin kılmak, tesbit etmek*” anlamını vermiştir. Morfolojik oluşumunu ise “sap” isim köküne /+la-/ isimden fiil yapım ekinin getirilmesiyle “sap+ta-” (Gülensoy, 2011: 734) şeklinde izah etmiştir. İsmet Zeki Eyuboğlu, “sapta-” fiilini “*yere çakılmış bir nesneye saplanmış gibi kımıldamaz duruma getirmek; değişkenliği, başkalaşmayı, yanlıtlılığını önlemek; kesin bilgi edinmek*” şeklinde anlamlandırmıştır. Fiili morfolojik olarak da “*tutaç, tutak, gövde, kazık*” anlamlarını bildiren “sap” isim köküne getirilen /+ta-/ ve /-mak/ eklerinin teşekkülüyle izah etmiştir. Eyuboğlu, “sapta-” fiilinin morfolojik gelişimine kanıt olarak da Anadolu Türkçesinde 14. yüzyıldan beri görülen *yas+ta-mak* “*yaslamak, dayamak*”, *yaş+ta-mak* “*yaşlanmak, çok yaşayıp kocalmak*”, *is+te-mek* “*bir nesneye karşı istek duymak*” (Eyuboğlu, 2004: 581) örneklerini vermiştir. Eyuboğlu, bu düşüncesini *Türkçe Kökler Sözlüğü* adlı eserinde de dile getirmiş ve “*belirlemek, kesinleştirmek, kanıtlamak*” anlamlarına gelen “sapta-” fiilinin “sap” Türkçe kökünden türediğini (Eyuboğlu, 1989: 120) iddia etmiştir. Nevnihal Bayar, “sapta-” fiili için Arapça “tesbît” kelimesine Türkçe bir karşılık olarak oluşturulduğunu, kelimenin oluşum esasının “tesbît” kelimesinin kökü olan sebt (سبت) mastarından hareketle *sap+la-mak* türetimine benzetilerek yapılmış olabileceğini dile getirmiş; birtakım sözlükleri referans göstermek suretiyle fiilin anlamını “*tespit etmek; bir şeyi bir yere saplanmış gibi kımıldayamaz ya da değişmez bir duruma getirmek, durağanlaştırmak; bir şeyin durumu, niteliği, niceliği üzerine kesin bilgi edinmek*” şeklinde izah etmiştir. Bayar, *Açıklamalı Yeni Kelimeler Sözlüğü* adlı eserinde “sapta-” fiili ile ilgili bazı araştırmacıların şu tespitlerine de yer vermiştir (Bayar, 2006: 244-245):

- Tahsin Banguoğlu’na göre Arapçada bulunan “sebt (سبت)” mastarını uydurmacıların Türkçe zannedip Eski Türkçedeki fiilden isim yapım eki olan /+da-/ , /+ta/ ekiyle birleştirmeleri sonucunda “sapta-” fiili teşekkül etmiştir.
- Nurullah Ataç’a göre “sapta-” fiili kendisinin de sıkça kullandığı Türkçe ve doğru bir kelimedir.
- Ömer Asım Aksoy’a göre “sapta-” fiili ilk defa 1935’te yayımlanan *Türkçeden Osmanlıcaya Cep Kılavuzu* adlı eserde önerilmiş ve kelime kısa süre içinde toplum tarafından benimsenmiştir.
- Faruk Kadri Timurtaş’a göre “sapta-” fiili ana dilimize ait olmayan ve dilde kavram kargaşasına sebep olan kelimelerden biridir. Türkçe asıllı bir köke dayanmamakta ve Arapça “tesbît” kelimesinin kök harfleri olan “sebt” alınıp bu kelime uydurulmuştur. Bu sebeple kelime anlamca eksik ve yanlışır.
- Ali Püsküllüoğlu’na göre kelime başta yanlış kabul edilmiş ancak zaman içinde halk tarafından benimsenmiştir.
- Doğan Aksan’a göre “sapta-” fiili çokça eleştirilen kelimelerden biridir. 1935’te yayımlanan *Türkçeden Osmanlıcaya Cep Kılavuzu* adlı eserde önerilip yaygınlaşmıştır. Türk lehçelerinde “sapta-” fiili başka manalarda kullanılmış, ilgili fiile dilimizde farklı bir anlam yüklenmiştir. Bu da pek yadırganmamaktadır.

D. Mehmet Doğan, “sapta-” fiilinin “*tespit etmek*” anlamına karşılık olarak kullanıldığını, uydurma bir kelime olduğunu ve Arapça “sabt” kökünden türetildiğini (Doğan, 1981: 863) ifade etmiştir. V. Bahadır Alkım, Nazime Antel, Robert Avery, Janos Eckmann, Sofi Huri, Fahir İz, Mecdu Mansuroğlu ve Andreas Tietze tarafından hazırlanan *Türkçe/Osmanlıca/İngilizce Redhouse Sözlüğü* adlı eserde “sapta-” fiili için *neologism (yeni tabir)* açıklaması dikkatlere sunulmuş, Osmanlıca herhangi bir karşılık verilmemiş ve İngilizce için de *to fix* karşılığı kullanılmıştır (Alkım vd., 2014: 984). Orhan Hançerlioğlu, “sapta-” fiilinin Osmanlıca “*tespit etmek*” ile karşılandığını ve fiilin anlamının “*bir şeyi durağanlaştırmak, kımıldayamaz bir duruma getirmek; bir şeyi belirgin kılmak, durumu üstüne kesin bilgi edinmek*” şeklinde olduğunu ifade etmiştir. Bu açıklamalara ek olarak da “*önce hangi gün yola*

çıkacağımızı saptayalım” (Hançerlioğlu, 2000: 407) örneğini vermiştir. Ali Püsküllüoğlu, “sapta-” fiili için “*bir şeyi bir yere saptamış gibi kımıldayamaz ya da değişmez bir duruma getirmek; (mec.) bir şeyin durumu, niteliği, niceliği üzerine kesin bilgi edinmek*” (Püsküllüoğlu, 1966: 125) anlamını vermiştir. Ali Püsküllüoğlu’nun yaptığı açıklamada kullandığı “*bir şeyi bir yere saptamış gibi kımıldayamaz duruma getirmek*” ifadesine dikkat etmek gerekir. Zira; öyle sanıyoruz ki, kendisi *sapta-* fiilinin biçim yapısını “sap+la-mak” türetimini örnekseyerek “sap+ta-mak” şeklinde izah etmeye çalışmıştır. www.etimolojiturkce.com web sitesinde “sapta-” fiilinin, “sapla-” fiilinden örneksime yaparak Eski Türkçe dönemine ait “sap” isim köküne /+da-/ isimden fiil yapım ekinin getirilmesiyle oluşturulduğu (etimolojiturkce, 2022) ifade edilmiştir. Yine Püsküllüoğlu yabancı sözcüklere Türkçe; Türkçe sözcüklere yabancı karşılıklar bulma çabası sergilediği *Öz Türkçe Kılavuzu* adlı eserinde “tespit et-” fiili için “*saptamak; oturtmak, tutturmak*” (Püsküllüoğlu, 1990: 101); “sapta-” fiili için de “*tespit etmek*” (Püsküllüoğlu, 1990: 178) anlam karşılığını kullanmıştır.

“Sapta-” fiilinin ilk defa 1935 yılında Türk Dil Kurumu tarafından yayımlanan *Türkçeden Osmanlıcaya Cep Kılavuzu* adlı eserde yer aldığı ve “saptamak” şeklinde madde başı olarak verildiği, “*tesbit etmek = fixer*” (TDK, 1935: 245) şeklinde anlamlandırıldığı görülmektedir. Bu cep kılavuzundan önce ilgili fiile hiçbir eser ve sözlükte rastlanmamıştır. Öyle ki cep kılavuzunun yayımlandığı 1935’e en yakın yıllar olan 1901’de İdam Gazetesi tarafından yayımlanan Şemseddin Sami’nin *Kamûs-ı Türkî* adlı eserinde ve Raif Necdet Kestelli tarafından 1927’de yayımlanan *Resimli Türkçe Kamus* (Kestelli, 2004: 741) adlı sözlükte, TDK tarafından yayımlanan *Tarama Sözlüğü* ve *Halk Ağzından Derleme Sözlüğü* adlı eserlerde “sapta-” fiiline madde başı olarak rastlanmamıştır.

12 Temmuz 1932’de Atatürk’ün talimatıyla kurulan Türk Dil Kurumunda halktan aydın kesime kadar herkesin faydalanabileceği güncel Türkçe sözlük çalışmaları 1936 yılında başlamıştır. Dr. Mehmet Ali Ağakay’ın hazırladığı, dil uzmanlarınca da incelenen Türkçe Sözlük’ün ilk baskısı 1945 yılında yapılmıştır. İlk baskıyı müteakiben ikinci baskı 1955’te, üçüncü baskı 1959’da, dördüncü baskı 1966’da, beşinci baskı ve geliştirilmiş altıncı baskı 1974’te, yedinci baskı 1983’te (Tan, 2019: 42), sekizinci baskı 1988’de, dokuzuncu baskı A-J madde başlarını içeren I. cilt ve K-Z madde başlarını içeren II. cilt olmak üzere 1998’de, onuncu baskı 2005’de, on birinci baskı 2011’de yapılmıştır. TDK tarafından yapılan bu on bir baskısının tamamında “sapta-” fiili “*bir şeyi belirgin kılmak, tespit etmek*” anlamıyla yer almıştır.

1935’te Türk Dil Kurumu tarafından yayımlanan *Türkçeden Osmanlıcaya Cep Kılavuzu* adlı eserde kendisine ilk defa yer verilen ve bu şekilde Türkçe söz varlığına kazandırılan “sapta-” fiilinin yerine Eski Türkçe ve Eski Türkçenin etkilerinin devam ettiği dönemlerde “*belgölüg kıl-, belgölüg bol-, belgüle-, nişānlıg kıl-*” fiilleri kullanılmıştır. Örnekleri şu şekildedir:

“*bo yürügü belgölüg kılgalı, tözün iliglär nomlayu yarlıkamuş*”, “*bu akideyi (tarifi) belli etmek (aydınlatmak) için bütün hükümdarlar [onu] vazetmeyi emrettiler.*” (Gabain, 2007: 121).

“*bu beglik küçün almadıng sen tilep / bayat birdi faızlı bile belgölüp*”, “*bu beylik makamına sen isteyerek gelmedin, onu Tanrı kendi fazlıyla saptayıp (belirleyip) sana ihsan etti.*” (Y. H. Hacib, 2008: 914-915)

“*bilig bildi boldı eren belgölüg / biligsiz tirigle yitük körgölüg*”, “*insan bilgisi ie tanınır (belli hale gelir), biligsiz [kimse] hayatta iken kaybolmuş sayılır.*” (Yüknekî, 2006: 48-86)

“*körüm sizik biligsiz az övke küvenç togarlar b(e)lgülerler*” (Kaya, 1994: 166), “*bakış, kuşku (şüphe), asılsız (temelsiz) hirs öfke sevinç doğar, belli olur.*”

“*ol eşidilmiş şlok takşutlarıg somakıtu bodıs(a)t(a)v adırlıg ukup köngülinte edgüti b(e)lgölüp öyü sakınu ok odunup kelti*” (Kaya, 1994: 104), “*O işitilen şiirleri somakıtu bodhisattva açık bir şekilde anlayıp, gönlünde iyice saptayıp (belirleyip), düşünüp ihtiyatlı davranarak aklı başına geldi.*”

“duydurdu anğa işni, bildürdi anğa işni belgüledi kurbān tewesini nişānlig kıldı kurbānliknı” (Yüce, 1993: 33), “ona işi duyurdu, ona işi bildirdi kurban devesini belirledi, kurbanlığı tespit etti.”

Türkler 10. yüzyıldan itibaren İslamiyet’i kabul etmeye başlamış, İslam dininin ve kültürünün etkilerini bünyesinde barındıran yeni bir edebî anlayış ortaya koymaya başlamışlardır. Bu dönemde edebî faaliyetler çerçevesinde Arapça ve Farsça’dan bazı türler ve bir takım kelime ile gramer yapıları Türk diline geçmiştir. İslami dönemin ilk eserlerinden olan Kutadgu Bilig referans alındığında yabancı kelime kullanım oranının %1,9 civarında olduğu görülmektedir. İslam etkisinde gelişen Türk edebiyatı dönemi Türkçesi, Kutadgu Bilig üzerinden değerlendirilirse Uygur metinlerine göre daha sade olduğu tespit edilecektir. Kutadgu Bilig bu anlamda incelendiğinde ilk defa 100 Arapça; 20 Farsça kelimenin Türk diline girdiği söylenebilir (Bozkurt, 2005: 188). Kutadgu Bilig’den yaklaşık iki yüzyıl sonra yazılan *Atabetü’l-Hakâyyık* adlı eserde yabancı kelime oranına %20 ile %26 civarında rastlamaktayız. Yabancı kelimelerin Türkçeye girişi hususunda Kuzey Türkçesi incelendiğinde yabancı kelime oranının Codex Cumanicus’tan hareketle %10 ile %15 arasında; Batı Türkçesi 15. Yüzyıla kadar %13 ile %28; 16. yüzyıldan Tanzimat dönemine kadar %41 ile %65 arasında değiştiğini ifade edebiliriz (Üstün, 2018: 185).

Bu istatistikî bilgileri dikkate alındığında İslamî dönem Türk edebiyatının 13. yüzyıla kadar uzanan döneminde Arapça ve Farsça kelime yoğunluğunun en fazla %26 ile tavan yaptığı söylenebilir. Bu da bize göstermektedir ki İslami dönem Türk edebiyatının ilk edebî mahsullerinde Eski Türkçenin söz varlığı ağırlıkta olup kendini korumayı başarmıştır.

13. Yüzyıldan itibaren Türk dilinin farklı yazı dillerine bölünmüş olması kuzeyde Kıpçak Türkçesi, doğuda Çağatay Türkçesi, batıda Oğuz Türkçesine dayalı dillerin teşekkülü her farklı yazı dili için farklı oranda yabancı kelime kullanım oranını meydana getirmiştir. 13. yüzyıldan sonra özellikle divân edebiyatının da etkisiyle daha iyi ve kusursuz yazma gayreti, Arap ve Fars şairlerinin üstat olarak benimsenip örnek alınma ve onlar gibi söyleyebilme çabası, Arap ve Fars şairleriyle onlara ait edebî türlerde onlardan daha iyi yazmak yolunda girilen rekabet, Arap ve Fars edebiyatına ait türlerdeki şekil unsurlarını hatasız kullanma ve icra etmedeki titizlik Türk dilinin doğu dillerinden yüksek oranda kelime geçisiyle muhatap olmasına neden olmuştur. Bunun doğal bir sonucu olarak da Batı Türkçesi ekseninde değerlendirme yapacak olursak Tanzimat dönemi ve onu takip eden dönemde Şemsettin Sami’nin eserlerinde yabancı kelime oranı %64 ile en üst seviyeye ulaşmıştır. Ziya Gökalp’in eserlerinde bu oranın %55 ile en alt seviye indiğini söyleyebiliriz. Dil devriminin gerçekleştiği dönemden itibaren gazete dili açısından yabancı kelimelerin oranı % 60 dolayında iken; 1965’te bu sayı %43’e kadar gerilemiş, bugün ise hemen hemen % 25’e kadar düşmüştür (Üstün, 2018: 185).

Yabancı kelime oranının 1965’te neredeyse %20 oranında düşüş yaşamasında en büyük etkenlerden birisi de Türkçeyi Arapça ve Farsça kökenine sahip kelime ve gramer kurallarından temizleyip konuşma ve yazı dilini birbirine yaklaştırma çabasını amaçlayan 12 Temmuz 1932’de yapılan dil devrimidir. Dil devrimi ile birlikte birçok Arapça ve Farsça kelimenin yerine Eski Türkçede bulunan fakat o dönemde pasifleşmiş halde olan kelimeler teklif edilmiş ya da Türkçenin kök ve ekleri kullanılmak suretiyle Arapça ve Farsça kelimenin Türkçe karşılığı oluşturulmaya çalışılmıştır. Bugün dilimizde var olan yazılı ve görsel basınımızda kullanılan “sapta-” fiili de bu çaba ve üretimin bir sonucudur. “Sapta-” fiili Arapça “tesbît” kelimesine eklenen “et-” yardımcı fiili ile teşekkül eden “tesbît et-” fiiline Türkçe karşılık olarak 1935 yılında *Türkçeden Osmanlıcaya Cep Kılavuzu* adlı sözlükte ilk defa kendisine yer bulmuş ve o tarihten itibaren Türk Dil Kurumu tarafından 11 baskısı yapılan *Türkçe Sözlük* adlı eserin her bir basımında madde başı olarak yer almıştır.

“Sapta-” fiilinin oluşum sürecini özetleyecek olursak “sapta-” fiili Eski Türkçe döneminde “belgüüg kıl-, belgüüg bol-, belgüle-, nişānlig kıl-” şeklinde kullanılmıştır. İslamın kabulü ile başlayan Arap ve Fars edebiyatlarından etkilenme ve edebî tür, şiirin şekil unsurları, kelime ile gramer kuralları

geçişlerinin başlamasıyla Arapça “sebt (سبت)” sülasi mastarının “tef’îl” babındaki çekimi olan “tesbît” kelimesine Türkçe “et-” fiili eklenerek “tesbît et-” şekli oluşturulmuş Türkiye Türkçesinde ses uyumları ve uzun ünlü ile ilgili kullanımlar da dikkate alınarak ilgili fiil “tespit et-” şekline eriştirilip kullanılmıştır. Dil devrimi ile birlikte “tesbît et-” kelimesinin Arapça olduğu ve yerine Türkçe karşılık bulma çabaları sonucunda “sapta-” fiili türetilip kullanılmış ve günümüze kadar erişimi sağlanmıştır. Türkiye Türkçesi dışında Türk dilinin çağdaş yazı dillerine bakıldığında “sapta-” fiilinin Azerbaycan Türkçesinde “*täsbit etmək*”, Başkurt Türkçesinde “*bildäläv, asıklav*”, Kazak Türkçesinde “*anıktav*”, Kırgız Türkçesinde “*belgilö, anıktö*”, Özbek Türkçesinde “*belgilämäk, anıklämäk*”, Tatar Türkçesinde “*bilgiläv, açıklav*”, Türkmen Türkçesinde “*anıklamak, kesğitlemek*”, Uygur Türkçesinde “*tallimak, ilğimak*” (KB, 1991: 744-745) şeklinde geçtiği görülmektedir.

Görüldüğü üzere “sapta-” fiili, Dil Devrimi nihayetinde Arapça+Türkçe “tesbît et-” kelimesine Türkçe karşılık bulma çabasının bir neticesi olarak 1935 yılında varlık bulmuştur. Dil devrimini yapanlar Arapça+Türkçe yapısına sahip “tesbît et-” fiilini her ne kadar Türkçeleştirmek istemişlerse de bunu başaramamışlar, Arapça+Türkçe yapısına sahip “sapta-” kelimesinin türetimiyle bu gayretleri son bulmuştur. Yani başladıkları nokta ile vardıkları sonuç birbirinin aynısı olmuştur. Zira “sapta-” fiili Arapça “sebt (سبت)” sülasi mastarına getirilen Türkçe isimden fiil yapım eki /+A/ ile sebt+e- > sapt+a- > sapt+a- geçişiyle teşekkül etmektedir. Bu türetimin /+DA/ ekiyle yapılması da imkân dâhilinde görülmektedir. O vakit kelimenin oluşumu sebt+te- > sapt+ta- > sapt+øa- > sapt-a- şeklinde gerçekleşecektir. Şayet bu türetme çabası doğru kabul edilmiş olursa o zaman diğer sülasi köklere getirilecek olan /+A/ veya /+DA/ ekiyle benzer kelime oluşturmanın yolu açılmış olur. Bu da karşımıza katl+e- > katle- / katl+de > kat(i)lde- “öldürmek”; nasr+a- > nasra- / nasr+da > nas(ı)rda- “yardım etmek” vs. uydurma kelimelerini çıkaracaktır. Kuruluş ve ortaya çıkış açısından tartışılacak bir yapıya sahip olsa da “sapta-” fiili artık Türkçenin söz varlığı içerisinde ve kendisi kök biçimbirim değil Arapça “sebt” kökünden türeyen bir yapıya sahiptir.

Türk Dil Kurumu Güncel Türkçe Sözlük’te *sapta-* fiilinin anlamlı en küçük birim olarak yer aldığı ve *saptama, saptanabilme, saptanım, saptanımci, saptanımçılık, saptanış, saptanma, saptayabilme, saptayıcı, saptayış, vb.* kelimelerin “sapta-” fiili kök kabul edilerek türetildiği tespit edilmiştir.

7. SONUÇ

İnsanı diğer canlılardan ayıran en temel nitelik akıldır. İnsan akıl aracılığıyla düşünce sistemini çalışır hale getirebilir. Akıl temelinde teşekkül eden düşünceye somut bir yapı kazandırmanın yolu dildir. Dil meramı, isteği, arzuyu ve beklentiyi muhataba aktarma aracıdır. Bu noktadan bakıldığında dil düşünce aktarımını sağlayan önemli bir misyona sahiptir. Yani dil düşüncenin dışı vurum kalıbıdır. Düşünce geliştikçe dili; dil geliştikçe düşünceyi etkilemektedir. İnsan düşüncesi dile etki ettiğinde dil, onu kullanan milletlerin nasıl düşündüğünü, ne tür ilgi ve meraklara sahip olduğunu, zihninin nasıl çalıştığını, milli düşünce biçimini ortaya koymaktadır.

Bir milletin düşünce ve bilgi dünyasının kodları olan kelimelerin bütünü için tarih boyunca söz varlığı söz dağarcığı, söz hazinesi, kelime hazinesi gibi ifadeler kullanılmıştır. Her millet kendi dilinin söz varlığını kendi gayretleri sonucunda oluşturmuştur. Bir millete ait söz varlığı incelendiğinde o milletin hayat tarzı, temayülleri, uğraş alanları, ilgi ve merak hakkında birçok bilgiye ulaşabiliriz. Sözlük ve sözlükçülük çalışmaları bir dilin söz varlığının zenginlik ya da yetersizlik açısından sahip olduğu durumu ortaya koymak adına değer arz etmektedir. Türk Dil Kurumu, Türkçe Sözlük’ün 11. baskısında Türkiye Türkçesi için söz, terim, deyim, ek ve anlamdan oluşan 122.423 söz varlığı; madde başı ve madde için toplam 92.292 söz bulunduğunu işaret etmektedir. Bu istatistiki veriler Türkiye Türkçesi ağızlarında kullanılan veya Türk dilinin tarihî dönemlerinde kullanılmış ve dönemlerindeki eserlere yansımış fakat günümüzde artık kullanımdan düşmüş ya da kök biçimbirimleri unutulmuş kelimeleri kapsamamaktadır.

Burada üzerinde durmamız gereken husus şudur ki sözcüklerdeki ses kısaltmaları onların kaybedilmesine neden olmaktadır. ‘Akıl’ anlamına gelen “us”, ‘zekâ, akıl’ anlamına gelen “ög” sözcüklerinin, birleştirmek anlamına gelen “ba-” ve ‘işemek’ anlamına gelen “sid-/siy-” fiillerinin günümüzde kullanımdan düşmüş olması bu etkinin bir sonucudur.

Bu çalışmamızda Türkiye Türkçesi ağızlarında, tarihî ve çağdaş Türk yazı dillerinde bulunan Türkiye Türkçesinde kök biçimbirimi unutulmuş ya da kullanılmayan *bağ*, *kucak*, *geniş*, *damla-* ve *sapta-* kelimelerinin durumlarını tanımları eşliğinde inceledik. Vardığımız sonuçlar şunlardır:

1. Bu çalışmanın amacı, bugün Türkiye Türkçesinde kök biçimbirim olarak değerlendirilen bazı kelimelerin tarihî ve modern Türk lehçelerinde kendisinden daha küçük anlamlı yapılarının olduğunu tanımlar dâhilinde ortaya koymaktır. İleri sürülen iddialar *bağ*, *kucak*, *geniş*, *damla-* ve *sapta-* kelimeleri üzerinden gerçekleştirilmiş olup iddiaları kanıtlayacak veriler Türk dilinin yazılı eserlerinden alınmak suretiyle dikkatlere sunulmuştur. Çalışmanın kapsamı dikkate alınarak işleniş bu beş kelime ile sınırlı tutulmuştur. Bu çalışma, incelemeye esas olan kelime sayısı artırılmak suretiyle detay arz eden tez, proje, kitap vb. diğer bilimsel çalışmalara öncülük edebilir.

2. *Bağ* kelimesi fiil kökünden türemiş bir isimdir. Türk dilinin tarihî lehçeleri, bu lehçelerle oluşturulmuş metinler ve bu lehçelerin söz varlığını içeren sözlükler incelendiğinde “bağ” kelimesinin anlamlı en küçük birim olmadığı ve kelimenin “ba-” fiil köküne dayandığı net bir şekilde görülecektir. Eski Türkçe döneminden itibaren varlığını tespit edebildiğimiz “ba-” fiili, eski Türkçenin en yaygın yapım eklerinden olan /-ğ/ fiilden isim yapım ekini almak suretiyle *bağ* şeklinde türemiş bir isim haline gelmiştir. *Bağ* kelimesi bu haliyle Eski Türkçe ve daha sonraki dönemlerde Türk dili söz varlığında yerini almıştır. *Bağ* kelimesinin kökü olan “ba-” fiili zaman içerisinde kullanımdan düşmüş ya da unutulmuş olmalı ki *bağ* kelimesinin /+la/ isimden fiil yapım ekiyle “bağla-” şeklinde tekrar türemiş fiil haline getirilmesine ihtiyaç duyulmuştur. Öyle ki Dîvânü Lügâti’t-Türk’te anlamları aynı olmasına rağmen “ba-” ve “bağla-” fiilleri ayrı madde başları olarak ele alınmıştır. Nöbetleşe kullanımlar ve sözlüklerdeki izahatlara bakıldığında “ba-” fiili ile “bağla-” fiili aynı anlamı içermektedir. Güncel Türkçe sözlüklerde “ba-” fiilinin bulunmaması *bağ* kelimesinin kök biçimbirim olarak değerlendirilmesi anlamına gelmez. *Bağ* kök biçimbirim değil türemiş bir isimdir.

3. *Kucak* kelimesi fiil kökünden türemiş bir isimdir. Türk dilinin yazı tarihi ve yazılı eserleri incelendiğinde “kucak” kelimesinin kök biçimbirim olmadığı ve kelimeyi “kuç-/koc-” fiil köküne dayandırmak gerektiği gerçeği ortaya çıkacaktır. Kuzey Grubu ve Doğu Grubu Türk Lehçelerinin bugünkü modern uzantılarına bakıldığında birtakım ses değişikliklerine uğramakla birlikte bu lehçelerin sözlüklerinde “kuç-” fiiline rastlamak mümkündür. Batı Türkçesinin modern uzantısı olan Türkiye Türkçesinde ise “kuç-” fiili güncel sözlüklerde yer almamakla birlikte Tarama ve Derleme Sözlüklerinde; kullanımı da bazı Anadolu Ağızlarında tespit edilmiştir. Türk dilinin gelişim seyri içerisinde “kuç-/koc-” fiili /-Ak/ fiilden isim yapım ekini almak suretiyle *kucak* şeklinde türemiş bir isim haline gelmiştir. *Kucak* kelimesinin kökü olan “kuç-” fiilinin zaman içerisinde kullanım sıklığının düşmüş olması sebebiyle kelimenin bu şekli pasifleşmiş olmalı ki *kucak* kelimesinin /+la/ isimden fiil yapım ekiyle “kucakla-” biçiminde tekrar türemiş fiil haline getirilmesi gerekli görülmüştür. İnceleme kısmında da görüldüğü üzere Kuzey Grubu, Doğu Grubu ve Batı Grubu Lehçelerinde yakın yüzyıla kadar “kuç-” fiili ile “kucakla-” fiili aynı anlam özelliğini bünyesinde taşımakla birlikte bu lehçelere ait sözlüklerde ayrı madde başları olarak ele alınmıştır. Nöbetleşe kullanımlar ve sözlüklerdeki açıklamalar dikkate alındığında “kuç-” fiili ile “kucakla-” fiilinin aslında aynı anlamı içerdiği net şekilde görülecektir. Güncel Türkçe sözlüklerde “kuç-” fiilinin bulunmaması *kucak* kelimesinin anlamlı en küçük parça birim olduğu anlamına gelmez. *Kucak* kök biçimbirim değil türemiş bir isimdir.

4. *Geniş* kelimesi isim kökünden türemiş fiile, fiil gövdesinden de türemiş isme dönüşen bir sözcüktür. Türk dilinin tarihî ve modern lehçeleri ve bu lehçelerle yazılmış olan eserler incelendiğinde “geniş”

kelimesinin anlamlı en küçük birim olmadığı ve kelimeyi “geñ/keñ/kéñ” isim köküne dayandırmak gerektiği tarihî tanıklar çerçevesinde görülecektir. Eski Türkçe döneminden günümüze kadar Türk dilinin tarihî ve modern lehçelerinde “gen” ismini *keñ, keñ, käng/keng/kéng, keng, kenğ, keñ, kēñ, kiñ, king/king, king, gen, gēñ, géñ, gēñ, giñ* şekliyle tespit etmek mümkündür. Türk dilinin gelişim seyri içerisinde *keñ/ñ; gēñ/ñ* isim kökü /+ü, +i/ isimden fiil yapım ekini almak suretiyle *kēñi-, kēñü-, gēñi-* şeklinde türemiş bir fiil haline gelmiştir. *Kēñi-/ gēñi-* fiili daha sonradan /-°ş/ isim-fiil ekini alarak *kēñiş, kengiş/ gēñiş* geçici kalıplaşmış isim yapısına dönüşmüştür. Türkiye Türkçesinde *gēñ* ve *gēñi-* kelimelerinin zamanla kullanım sıklığının düşmüş olması sebebiyle ilgili kelimelerin bu şekilleri pasifleşmiş ve *gēñ* kelimesinin yerine *geniş; gēñi-* fiilinin yerine de *geniş* isim yapısına /+la/ isimden fiil yapım eki getirilerek *genişle-* fiili türetilmiştir. Yani *gēñ* ile *gēñiş; gēñi-* ile *gēñişle-* aynı anlamdadır. Türkiye Türkçesinde *gen* isim kökünün varlığını Tarama ve Derleme Sözlüklerinde tespit etmekle birlikte aktif kullanımını Anadolu Ağzlarında bulmaktayız. Güncel Türkçe sözlüklerde *gen* isim kökünün varlığına ulaşmış olsak da aktif olarak kullanılmadığını bunun yerine *geniş* kelimesinin tercih edildiğini görmekteyiz. Tüm bu veriler ışığında *geniş* kelimesinin kök biçimbirim olmadığını önce isim kökünden türeyen bir fiil tabanına eriştiğini, ardından da fiil gövdesinden türemiş isme dönüştüğünü, son şeklinin türemiş bir isim olduğunu söyleyebiliriz.

5. Türkiye Türkçesinde anlamlı en küçük birim (kök biçimbirim) kabul edilen *damla-* kelimesi fiil kökünden türemiş isme, isim gövdesinden de türemiş fiile dönüşen bir sözcüktür. Bu türeme durumu Türk dilinin yazı tarihi ve yazılı eserleri incelendiğinde tanıklar dahilinde tespit edilecektir. Türk dilinin gelişim seyri içerisinde “tam-/dam-” fiili /-(I)g/ fiilden isim yapım ekini alarak önce *tamıg* şeklinde türemiş bir isim haline gelmiş, ardından *tamıg* kelimesinin kökü olan “tam-” fiilinin zaman içerisinde kullanım sıklığının düşmüş olması sebebiyle kelimenin bu şekli pasifleşmiş olmalı ki *tamıg* kelimesinin /+la/ isimden fiil yapım ekiyle “tamıgla-” biçiminde tekrar türemiş fiil haline getirilmesi gerekli görülmüştür. Kuzey, Doğu ve Batı Grubu Lehçelerinde yakın yüzyıla kadar “tam-/dam-” fiili ile /g/ sesi ve vurgusuz orta hece dar ünlüsü /ı/ sesinin düşmesi sonucu oluşan “tamla-/damla-” fiili aynı anlam özelliğini göstermektedir. Bu lehçelere ait sözlüklerde her ne kadar ayrı madde başları olarak gösterilseler de “tam-/dam-” ve “tamla-/damla-” fiilleri aynı anlam niteliğini taşımaktadırlar. Bu lehçelere ait eserlerde “tam-/dam-“; “tamla- / damla-“ fiillerinin nöbetleşe kullanımlarını tespit etmek mümkündür. *Tam-* fiil köküne Türkiye Türkçesi ekseninde bakacak olursak fiilin Tarama ve Derleme Sözlüklerinde “dam-” şeklinde tespit edildiğini ve “dam-” şeklinde aktif olarak Anadolu Ağzlarında kullanıldığını söyleyebiliriz. TDK Güncel Türkçe sözlükte “dam-” fiil kökü mevcut değildir; fakat MEB Örnekleriyle Türkçe Sözlük’te madde başı olarak yer almaktadır. Her ne kadar MEB Örnekleriyle Türkçe Sözlük’te madde başı olarak bulunsa da “dam-” fiil kökünün aktif olarak kullanılmadığını bunun yerine “damla-” fiilinin tercih edildiğini görmekteyiz. Hasılı “damla-” kelimesi kök biçimbirim değildir. Evvela fiil kökünden türeyen bir isim tabanına dönüşmüş, ardından da isim gövdesinden türeyen bir fiil olmuştur.

6. “Sapta-” kelimesi Arapça “sebt (سبت)” kökünden türemiş bir fiildir. “Sapta-” fiilinin oluşumu için farklı görüşler ileri sürülmüştür. Bunlar iki noktada toplanabilir: Birincisi *sap+ta-* türetimi örneksene yoluyla alınarak fiilin *sap+ta-* şeklinde; diğeri ise Arapça “sebt (سبت)” köküne /+A/ ya da /+DA/ isimden fiil yapım eki getirilerek *sebt-e > sabta- > sapta- / sebt+te > sapt+ta- > sapta-* şeklinde oluşturulduğu yönündedir. Dil Devrimi nihayetinde Arapça+Türkçe *tesbî et-* kelimesine Türkçe karşılık bulma çabasının bir neticesi olarak 1935’te yayımlanan *Türkçeden Osmanlıcaya Cep Kılavuzu* adlı sözlükte ilk defa kendisine yer bulan “sapta-” fiili, kuruluş ve ortaya çıkış açısından tartışılacak bir yapıya sahip olsa da bu fiil artık Türkçenin söz varlığı içerisinde girmiştir, yapısal olarak incelendiğinde de kendisi kök biçimbirim değil Arapça “sebt” kökünden türemiş bir fiildir.

REFERENCES/KAYNAKÇA

a) Araştırma Eserleri ve Makaleler

- AHTERÎ MUSTAFA MUSLİHUDDİN EL-KARAHİSARÎ (2017). *Ahterî-yi Kebir*, (Haz. KIRKKILIÇ, A. ve SANCAK, Y.), TDK Yayınları, Ankara.
- AKAR, A. (2005). *Türk Dili Tarihi*, Ötüken Neşriyat, İstanbul.
- AKKUŞ, M. (1995). *Kitab-ı Gunya [İnceleme-Metin-İndeks-Tıpkı Basım]*, TDK Yayınları, Ankara.
- AKSAN, D. (2009). *Her Yönüyle Dil (Ana Çizgileriyle Dilbilim)*, Cilt I-III, TDK Yayınları, Ankara.
- ALKIM, V. B. vd. (2014). *Türkçe/Osmanlıca/İngilizce Redhouse Sözlüğü*, Redhouse Yayınevi, İstanbul.
- ALTAYLI, S. (2018). *Azerbaycan Türkçesi Sözlüğü*, Cilt I-II, TDK Yayınları, Ankara.
- ARGUNŞAH, M. ve GÜNER, G. (2015). *Codex Comanicus*, Kesit Yayınları, İstanbul.
- ATA, A. (1997). *Kıyasü'l-Enbiyâ (Peygamber Kıssaları) [Giriş-Metin-Tıpkıbasım]*, TDK Yayınları, Ankara.
- AYVERDİ, İ. (2016). *Misalli Büyük Türkçe Sözlük*, Kubbealtı Yayınları, İstanbul.
- BAYAR, N. (2006). *Açıklamalı Yeni Kelimeler Sözlüğü*, Akçağ Yayınları, Ankara.
- BAYAT, F. ve ÇINAR ALİYEVA M. (2020). *Eski Türkçe Sözlük*, Ötüken Neşriyat, İstanbul.
- BAYOĞLU, S. (1996). *Erenler Bahçesi (Hadîkatu's-Su'adâ)*, Kültür Bakanlığı Milli Kütüphane Basımevi, Ankara.
- BİLTEKİN, H. (2003). “Şeyhî Dîvâmı (İnceleme-Tenkitli Metin-Dizin)”, *Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, Basılmamış Doktora Tezi, Ankara.
- BOZKURT, F. (2005). *Türklerin Dili*, Kapı Yayınları, İstanbul.
- CAFEROĞLU, A. (1993). *Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü*, Enderun Kitabevi, İstanbul.
- CANPOLAT, M. (1995). *Mecmâ'atü'n-Nezâ'ir [Metin-Dizin-Tıpkıbasım]*, TDK Yayınları, Ankara.
- CİN, A. (2012). *Mesud Bin Ahmed Süheyl ü Nev-Bahar [İnceleme-Metin-Dizin]*, Eğitim Yayınevi, Konya.
- DEMİR, N. (2005). *Sıfâtü'l-Harameyn [Dil Özellikleri-Metin-Dizin]*, Akçağ Yayınları, Ankara.
- DEMİRCİ, Ü. Ö. ve KORKMAZ, Ş. (2008). *Şeyyâd Hamzâ Yûsuf u Zelihâ [Giriş-Metin-Günümüz Türkçesine Aktarma-Dizin ve Sözlük-Tıpkıbasım]*, Kaknüs Yayınları, İstanbul.
- DOĞAN, D. M. (1981). *Büyük Türkçe Sözlük*, Birlik Yayınları, Ankara.
- DOĞAN, M. N. (2007). *Fuzûlî Leylâ ve Mecnûn [Metin, Düzyazıya Çeviri, Notlar ve Açıklamalar]*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.
- EDİB AHMED B. MAHMUD YÜKNEKİ (2006). *Atabetü'l-Hakayık*, (Haz. ARAT, R. R.), TDK Yayınları, Ankara.
- EFENDİOĞLU, S. (2021). *Mevlânâ Lutfî Gül ü Nevruz (Dil İncelemesi-Metin ve Aktarma-Gramatikal Dizin-Tıpkıbasım)*, Fenomen Yayıncılık, Erzurum.
- EKER, S. (2009). *Çağdaş Türk Dili*, Grafiker Yayıncılık, İstanbul.
- ERASLAN, K. (2012). *Eski Uygur Türkçesi Grameri*, TDK Yayınları, Ankara.
- EREN, H. (1999). *Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü*, Bizim Büro Basımevi, Ankara.
- EYUBOĞLU, İ. Z. (2004). *Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü*, Sosyal Yayınlar, İstanbul.
- EYUBOĞLU, İ. Z. (1989). *Türkçe Kökler Sözlüğü*, Remzi Kitabevi, İstanbul.
- GABAIN, A. V. (2007). *Eski Türkçenin Grameri*, (Çev. AKALIN, M.), TDK Yayınları, Ankara.

- GÖKER, O. (2001). *Uygulamalı Türkçe Bilgileri I*, MEB Yayınları, Ankara.
- GÜLENSOY, T. (2011). *Türkiye Türkçesindeki Türkçe Sözcüklerin Köken Bilgisi Sözlüğü*, Cilt I-II, TDK Yayınları, Ankara.
- GÜLENSOY, T. (1995). *Türkçe El Kitabı*, Bizim Gençlik Yayınları, Kayseri.
- GÜLHAN, A. (2010). “Şeyh Ahmed ve Manzum Sözlüğü Nazmü'l-Leâl”, *Zeitschrift für die Welt der Türken*, Vol. 2, No. 2, s. 201-226.
- HAMILTON, J. R. (1998). *İyi ve Kötü Prens Öyküsü*, (Çev. KÖKEN, V.), TDK Yayınları, Ankara.
- HANÇERLİOĞLU, O. (2000). *Türk Dili Sözlüğü*, Remzi Kitabevi, İstanbul.
- İSLAM (2014). *Mu'inü'l-Mürîd*, [İnceleme, Metin, Çeviri, Dizin, Tıpkıbasım], (Haz. TOPARLI, R. ve ARGUNŞAH, M.), TDK Yayınları, Ankara.
- KAÇALIN, M. S. (2017). *Oğuzların Diliyle Dedem Korkudun Kitabı*, TDK Yayınları, Ankara.
- KAÇALIN, M. S. (2011). *Nevâyi'nin Sözleri ve Çağatayca Tanuklar [Giriş-Metin-Dizinler-Tıpkıbasım]*, TDK Yayınları, Ankara.
- KALKIŞIM, M. M. (2013). *Şeyh Gâlib Dîvânı*, Akçağ Yayınları, Ankara.
- KARA, F. (2011). *Muhammed Ya'kûb-ı Çîngî - Zebân-ı Türkî (Kelür-nâme) [İnceleme-Metin-Dizin]*, Fenomen Yayıncılık, Erzurum.
- KARAAĞAÇ, G. (1997). *Lutfî Divanı [Giriş-Metin-Dizin-Tıpkı Basım]*, TDK Yayınları, Ankara.
- KARAKÖSE, S. (2017). *Nev'î-zâde Atâyî Dîvânı*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Kültür Eserleri Dizisi-544, Ankara.
- KARASOY, Y. (1998). *Şiban Han Dîvânı [İnceleme-Metin-Dizin-Tıpkıbasım]*, TDK Yayınları, Ankara.
- KÂŞGARLI MAHMUD (2013a). *Dîvânü Lügâti't-Türk*, Cilt I, (Çev. ATALAY, B.), TDK Yayınları, Ankara.
- KÂŞGARLI MAHMUD (2013b). *Dîvânü Lügâti't-Türk*, Cilt II, (Çev. ATALAY, B.), TDK Yayınları, Ankara.
- KÂŞGARLI MAHMUD (2013c). *Dîvânü Lügâti't-Türk*, Cilt III, (Çev. ATALAY, B.), TDK Yayınları, Ankara.
- KÂŞGARLI MAHMUD (2013d). *Dîvânü Lügâti't-Türk (Dizin)*, (Çev. ATALAY, B.), TDK Yayınları, Ankara.
- KAYA, C. (1994). *Uygurca Altun Yaruk [Giriş, Metin ve Dizin]*, TDK Yayınları, Ankara.
- KAYACAN, S. (2009). “İletişim, Dil ve Kültür”, *Türk Dili*, Lisans Yayıncılık, İstanbul.
- KENESBAYOĞLU, İ. K. vd. (1984). *Kazak Türkçesi Sözlüğü* (Çev. YÜCE, N. vd.), Türk Dünyası Ataştırmaları Yayını, İstanbul.
- KESTELLİ, R. N. (2004). *Resimli Türkçe Kamus*, (Haz. TOPARLI, R. vd.), TDK Yayınları, Ankara.
- KISTIRAK, S. (1999). “Abdürrahim Karahisarî'nin Vahdet-nâme'si (Tenkitli Metin-Sözlük)”, *İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Malatya.
- KORKMAZ, Z. (2007). *Grammer Terimleri Sözlüğü*, TDK Yayınları, Ankara.
- KORKMAZ, Z. (2005). “İnsan Varlığından Millet ve Kültür Varlığına Uzanan Dil”, *Türk Dili Üzerine Araştırmalar*, Cilt I, TDK Yayınları, Ankara, s. 739-744.
- KOŞAY, H. Z. (1944). *Türkiye Türk Düşünleri Üzerine Mukayeseli Malzeme*, T.C. Maarif Vekilliği, Eski Eserler ve Müzeler Umum Müdürlüğü Yayınları, Ankara.
- KÜÇÜK, S. (1994). *Bâkî Dîvânı (Tenkitli Basım)*, TDK Yayınları, Ankara.

- KÜLTÜR BAKANLIĞI (1991). *Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri Sözlüğü*, (Haz. ERCİLASUN, A. B. vd.), Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara.
- MAHMUD BİN ALİ (2014). *Nehcü'l-Ferâdis Uştmağlarının Açığ Yolu (Cennetlerin Açık Yolu)*, (Yay. TEZCAN, S. ve ZÜLFİKAR, H.), TDK Yayınları, Ankara.
- MEB (1995). *Örnekleriyle Türkçe Sözlük*, Cilt I-IV, MEB Yayınları, Ankara.
- NASKALİ GÜRSOY, E. ve DURANLI, M. (1999). *Altayca-Türkçe Sözlük*, TDK Yayınları, Ankara.
- NECİPOVIÇ NECİP, E. (2008). *Yeni Uygur Türkçesi Sözlüğü*, (Çev. KURBAN, İ.), TDK Yayınları, Ankara.
- NİŞANYAN, S. (2018). *Nişanyan Sözlük Çağdaş Türkçenin Etimolojisi*, Liber Plus Yayınları, İstanbul.
- OĞUZKAN, A. (2001). *Örneklerle Türkçe ve Kompozisyon Bilgileri*, MEB Yayınları, İstanbul.
- ORKUN, H. N. (1987). *Eski Türk Yazıtları*, TDK Yayınları, Ankara.
- ÖZTÜRK, R. (2005). *Özbek Türkçesi El Kitabı*, Çizgi Kitabevi, Konya.
- PEKACAR, Ç. (2011). *Kumuk Türkçesi Sözlüğü*, TDK Yayınları, Ankara.
- PÜSKÜLLÜOĞLU, A. (1990). *Öz Türkçe Kılavuzu*, ABC Kitabevi, İstanbul.
- PÜSKÜLLÜOĞLU, A. (1966). *Öz Türkçe Sözcükler ve Terimler Sözlüğü*, Nokta Yayınları, Ankara.
- SƏFƏRLİ, Ə. (2005). *Kadı Burhaneddin Divanı*, Öndər Nəşriyyat, Bakı.
- ŞEMSEDDİN SÂMİ (2009). *Kâmûs-ı Türkî*, Kapı Yayınları, İstanbul.
- ŞEN, S. (2017). *Eski Türkçenin Deyim Varlığı*, TDK Yayınları, Ankara.
- ŞEYHÜLİSLÂM MEHMED ESAD EFENDİ (1999). *Lehçetü'l-Lügat*, (Haz. KIRKKILIÇ, H. A.), TDK Yayınları, Ankara.
- ŞİRİN, H. (2019). *Kül Tigin Yazıtı Notlar*, Bilge Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul.
- TAN, N. (2019). "1932'den 2012'ye Türk Dil Kurumu", *Türk Dili Dergisi*, Cilt CXVII, Sayı 811, Ankara, s. 34-57.
- TATCI, M. (2008). *Yûnus Emre Külliyyatı*, *Yûnus Emre Divanı-Tenkitli Metin*, H Yayınları, İstanbul.
- TAVKUL, U. (2000). *Karaçay-Malkar Türkçesi Sözlüğü*, TDK Yayınları, Ankara.
- TDK (2010). *Türkçe Sözlük*, TDK Yayınları, Ankara.
- TDK (2009). *Tarama Sözlüğü I-VII*, (3. Baskı), TDK Yayınları, Ankara.
- TDK (2009). *Türkiye'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü I-VI*, TDK Yayınları, Ankara.
- TDK (1935). *Türkçeden Osmanlıcaya Cep Kılavuzu*, TDK Yayınları, İstanbul.
- TEKİN, T. (2013). *İrk Bitig (Eski Uygurca Fal Kitabı)*, (Haz. YILMAZ, E. ve DEMİR, N.), TDK Yayınları, Ankara.
- TEKİN, T. ve ÖLMEZ, M. vd. (1995). *Türkmençe-Türkçe Sözlük*, Simurg Yayıncılık, Ankara.
- TENİK, A. (2014). *Kuddûsî Dîvânı – Metin*, Ahmed Kuddusi Vakfi Yayınları, İstanbul.
- TIETZE A. (2019). *Tarihî ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lugati*, (Ed. DEMİR, N. ve YILMAZ, E.), Cilt 7, Türkiye Bilimler Akademisi, Ankara.
- TOPALOĞLU, A. (2014). *Türkçe Sözlük Güzel Türkçenin Sözlüğü*, Kapı Yayınları, İstanbul.
- TOPARLI, R., ÇÖGENLİ, M. S. ve YANIK, N. H. (1999). *El-Kavânînü'l-Küllîye Li-Zabti'l-Lügati't-Türkiyye*, TDK Yayınları, Ankara.
- TOPARLI, R. (1992). *İrşâdü'l-Mülûk ve's-Selâtîn*, TDK Yayınları, Ankara.
- ÜNALAN, Ş. (2010). *Dil ve Kültür*, Nobel Yayın Dağıtım, Ankara.

- ÜNLÜ, S. (2013). *Çağatay Türkçesi Sözlüğü*, Eğitim Yayınevi, Konya.
- ÜSTÜN, M. C. (2020). *Güney-Doğu Grubu Lehçelerinden İzler Taşıyan Fuzûlî Divânı [İnceleme, Metin, Dizin, Tıpkıbasım]*, Kutlu Yayınevi, İstanbul.
- ÜSTÜN, M. C. (2018). “Erzincan Ağzına Etimolojik Bir Yaklaşım: Karma Kelimeler”, *Diyalektolog Ulusal Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı 18, Yaz Summer, s. 183-217.
- ÜSTÜN, M. C. (2018). *Diliçi Çeviri Bağlamında Kenzü'r-Redâ' [İnceleme-Çeviriyazı-Diliçi Çeviri-Dizin]*, Gece Kitaplığı, Ankara.
- ÜSTÜN, M. C. (2014). “Hamdullah Hamdi'nin Yûsuf u Zelihâ Mesnevisi”, *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, Basılmamış Doktora Tezi, Erzurum.
- ÜŞENMEZ, E., BOLTABAYEV, S. ve TUĞLACI, G. (2016). *Özbekçe Türkçe Sözlük*, İstanbul.
- YAMAN, E. (2016). “Türkçenin Güncel Söz Varlığı”, *Milli Eğitim*, Sayı 210, Bahar, s. 85-91.
- YAVUZ, K. (2000). *Garib-nâme (Tıpkıbasım, karşılaştırmalı metin ve aktarma)*, Cilt I/2, TDK Yayınları, İstanbul.
- YAVUZ, K. *Gülşehri'nin Mantıku't-Tayrı (Gülşen-Nâme) [Metin ve Aktarma]*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Kültür Eserleri, Ankara.
- YUHADİN, K. K. (1998). *Kırgız Sözlüğü*, (Çev. TAYMAS, A.), TDK Yayınları, Ankara.
- YUSUF HAS HACİB (2008). *Kutadgu Bilig*, (Çev. ARAT, R. R.), Kabcacı Yayınevi, İstanbul.
- YUSUPOVA, N. (2018). *Türkçe-Özbekçe Sözlük*, TDK Yayınları, Ankara.
- YÜCE, N. (1993). *Mukaddimetü'l-Edeb Hıvârizm Türkçesi ile Tercümeli Şuşter Nüshası [Giriş, Dil Özellikleri, Metin, İndeks]*, TDK Yayınları, Ankara.
- YÜKSEL, S. (1965). *Mehmed İşk-Nâme (İnceleme-Metin)*, Ankara Üniversitesi DTCF Yayınları, Ankara.

b) İnternet Kaynakları – Erişim Tarihi

<https://www.tdk.gov.tr/icerik/duyurular/turkce-sozlukun-11-baskisi-cikti/> - 29.06.2022

<https://www.etimolojiturkce.com/kelime/saptamak> - 03.11.2022

EXTENDED SUMMARY

There is a close relationship between language and thought. People think through concepts in their native language. The development of thought affects language; the development of language also affects thinking. Language contains associative information about the thought system of a nation. Information on the development of nations, views on life, ways of thinking, and diversity of emotions are available in the languages of those nations.

Words belonging to a language have been termed with vocab or vocabulary throughout history. Doğan Aksan used a term for this concept as vocabulary. We can access a lot of information in terms of religious, social, political, economic, cultural, artistic and literary aspects by examining the vocabulary of a nation.

The research on vocabulary is important in terms of revealing the proficiency or inadequacy of a language. Dictionary and lexicography studies can be referenced at this subject. There are 122,423 vocabulary and 92,292 words in the 11th edition of the Turkish Dictionary of the Turkish Language Institution. If we take into account the history of the Turkish language these data cannot fully reveal the vocabulary of the Turkish language. These statistical data do not include words that are not used today or whose root morphemes are forgotten. In this study, we claimed that bağ, kucak, geniş, damla- and sapta- are derivative words and the root morphemes of these words are not used in Turkey Turkish to show that some root morphemes have become obsolete over time. We claimed that bağ, kucak, geniş, damla- and sapta- words derived from ba- verb, kuç-/koç- verb, gen/keñ word, tam-/dam- verb and Arabic *sebt* word root respectively. We tried to prove our claim with examples from the historical and modern dialects of the Turkish language.

The word "bağ" is not a root morpheme. It is derived from the verb root "ba-". The verb "ba-" has become a derived noun as "bağ" by taking the suffix /-ğ/. The verb "ba-" which is the root of the word "bağ" has been abandoned or forgotten over time. In this case, it was added the suffix /+la/ to the word "bağ" and a derived verb in the form of "bağla-" was formed. There is no verb "ba-" in current Turkish dictionaries. This does not mean that the word "bağ" is a root morpheme. "Bağ" is a derived noun, not a root morpheme.

The word "kucak" is not a root morpheme. The verb "kuç-/koc-" has become a derived noun as "kucak" by taking the suffix /-Ak/. We can clearly see this by examining the historical periods of the Turkish language and the works of that period. The verb "kuç-" which is the root of the word "kucak" has been abandoned over time and this form of the word is passive. In this case, it was added the suffix /+la/ to the word "kucak" and a derived verb in the form of "kucakla-" was formed. There is no verb "kuç-/koc-" in current Turkish dictionaries. This does not mean that the word "kucak" is a root morpheme. "Kucak" is a derived noun, not a root morpheme.

The word "geniş" is not a root morpheme. Root morpheme of the word is "gen". It is possible to detect the name "gen" as keñ, keñ, käng/keng/kéng, kénġ, kenġ, kēñ, kēñ, kiñ, king/king, kinġ, gen, gēñ, géñ, gēñ, giñ from Old Turkish to the present. Kēñ/ñ; gēñ/ñ noun root has become a derived verb as "kēñi-, kēñü-, gēñi-" by taking the suffix /+ü, +i/. The verb kēñi- / gēñ-i/ has become a derived noun as "kēngiñ, gēñiñ" by taking the suffix /-oş / . There is the word "gen" in current Turkish dictionaries but it is not actively used. The word "geniş" is not a root morpheme. First, it was a verb derived from the noun root then it became a noun derived from the verb stem.

The verb damla- is not a root morpheme. The verb "tam-/dam-" has become a derived noun as "tamığ" by taking the suffix /-(1)g/ in the course of development of the Turkish language. The verb "tam-" has been abandoned over time and this form of the verb is passive. In this case, it was added the suffix /+la/ to the word "tamığ" and a derived verb in the form of "tamıgla-" was formed. Thus, the verb damla-

was occurred as a result of the elision of /g/ and /ɾ/ phoneme and the consonant mutation of /t/ phoneme. There is the verb "dam-" in current Turkish dictionaries but it is not actively used. The verb “damla-” is not a root morpheme. First, it was a noun derived from the verb root then it became a verb derived from the noun stem.

The verb sapta- is not a root morpheme. The verb sapta- is a derived from the Arabic “sebt (سبت)” that is noun root. There are two views for the formation of the verb sapta-. The first view is as follows: The derivation of sap+la- was taken as an example, and the verb was formed as sap+ta-; secondly, the Arabic root “sebt (سبت)” is formed as sebt-e > sabta- > sapta- / sebt+te > sapt+ta- > sapta- by adding the suffix /+A/ or /+DA/. The verb sapta- emerged in the language revolution. It is the result of the effort to find a Turkish equivalent for the Arabic+Turkish word tesbî et-. “Sapta-” is a derived verb, not a root morpheme.

SONNOTLAR

-
- ⁱ “Arvış ba-” *büyü bağlamak, büyüye engel olmak* anlamlarını içeren bir deyimdir. Deyim için bk. (Şen, 2017: s. 73)
- ⁱⁱ “ba-” fiili “Altun Yaruk” adlı eserde çekimli fiil, zarf-fiil ve isim-fiil olmak üzere tam 8 (sekiz) yerde geçmektedir.
- ⁱⁱⁱ “Közin ba-” *gözünü bağlamak, yanıltmak, gerçeği görmesini engellemek* anlamlarını içeren bir deyimdir. Deyim için bk. (Şen, 2017: s. 147)
- ^{iv} *kucak* kelimesi Dîvânü Lügâti’t-Türk’te “kuçak” şeklinde geçmektedir.
- ^v “Adakın kuç-” *ayağını kucaklamak, ayağına kapanmak, yalvarmak* anlamlarını içeren bir deyimdir. Deyim için bk. (Şen, 2017: s. 64)
- ^{vi} Dîvânü Lügâti’t-Türk’te *kinğü-* şeklindedir.
- ^{vii} Bazı Kuzey, Doğu ve Batı Grubu Lehçelerinde *kêñişle-/gêñişle-* şekli yerine *kêñi-/gêñi-* fiili kendini korumuştur. Hatta Azerbaycan Türkçesinde nöbetleşe kullanım da tespit edilmiştir. Bk. (Altaylı, 2018: 1253)
- ^{viii} MEB Örnekleriyle Türkçe Sözlük I. Ciltte “damlamak” anlamında “dam-” fiili madde başı olarak bulunmakta fakat Türkiye Türkçesi ile teşekkül etmiş hiçbir eserde “dam-” kök biçimibirim olarak kullanılmamış bunun yerine “damla-” kullanılmıştır.